

Univerzita Palackého v Olomouci
Fakulta tělesné kultury

**ČESKÉ TĚLOVÝCHOVNÉ A SPORTOVNÍ ORGANIZACE V OLOMOUCI
NA PŘELOMU 19. A 20. STOLETÍ**

Diplomová práce
(bakalářská)

Autor: Milada Truksová
Aplikovaná tělesná výchova
Vedoucí práce: Mgr. Jakub Válek, Ph.D.
Olomouc 2011

Bibliografická identifikace

Jméno a příjmení autora: Milada Truksová

Název závěrečné písemné práce: České tělovýchovné a sportovní spolky v Olomouci na přelomu 19. a 20. století

Pracoviště: Katedra společenských věd v kinantropologii

Vedoucí: Mgr. Jakub Válek, Ph.D.

Rok obhajoby: 2012

Abstrakt: Práce ve své první části zpracovává souvislosti, které vedly k zakládání spolků obecně se zvláštním důrazem na tělovýchovné. Shrnuje politické a společenské dění a zejména změny, které ve druhé polovině 19. století v českých zemích probíhaly. Druhá část práce poskytuje výčet jednotlivých českých tělovýchovných a sportovních spolků působících v dané době v Olomouci se stručnou charakteristikou každého z nich. Část práce je věnovaná i popisu neorganizovaných aktivit pohybového charakteru, a také stručnému výčtu německých tělocvičných a sportovních organizací působících v Olomouci.

Klíčová slova: tělovýchovné spolky, sportovní organizace, Olomouc, spolkový život, volný čas

Souhlasím s půjčováním své závěrečné písemné práce v rámci knihovních služeb.

Bibliographical identification

Author's first name and surname: Milada Truksová

Title of the thesis: Czech sport organizations at the turn of 20th century in Olomouc

Department: Department of Social Science in Kinanthropology

Supervisor: Mgr. Jakub Válek, Ph.D.

The year of presentation: 2012

Abstract: The first part of the thesis offers a context for clubs founding in general, and then includes the emphasis on gym clubs founding. It summarizes politic and social affairs and especially changes in society connected to the studied period. The second part of the thesis offers an enumeration of clubs and organizations with its short description. Part of the thesis describes non organized local physical activities and it shortly offers also a list of German sport clubs and organizations.

Keywords: sport organizations, gym activities, Olomouc, club life, leisure time

I agree the thesis paper to be lent within the library service.

Prohlašuji, že jsem závěrečnou písemnou práci zpracovala samostatně s odbornou pomocí Mgr. Jakuba Válka, Ph.D., uvedla všechny použité literární a odborné zdroje a řídila se zásadami vědecké etiky.

V Olomouci dne 15. prosince 2011

.....

Děkuji vedoucímu své práce, Mgr. Jakubu Válkovi, Ph.D., za vedení mé bakalářské práce, dále děkuji prof. PhDr. Marku Waicovi, CSc. za navedení na zajímavé téma a prof. PhDr. Janě Burešové, CSc. za rady při počátečním rozpracovávání práce.

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Přehled poznatků	9
2.1 Společenské ovzduší druhé poloviny 19. století	9
2.1.1 Od revolučního dění k pádu „Bachovského absolutismu“	11
2.1.2 Spolková činnost	13
2.1.3 Fenomén volného času	15
2.1.4 Národnostní otázka	16
2.2 Sportovní a tělocvičná činnost	19
2.3 Olomouc druhé poloviny 19. století	23
2.3.1 Náhled do historie města	23
2.3.2 Národnostní soupeření	25
2.3.3 Spolkový život	26
3 Cíle a úkoly	28
4 Metodika	29
5 Výsledky	30
5.1 Tělocvičné spolky	30
5.1.1 Sokol	30
5.1.2 Orel	32
5.1.3 Dělnická tělocvičná jednota	33
5.1.4 Horymír	34
5.1.5 Neorganizovaná tělovýchova	35
5.2 Sportovní spolky a kluby	37
5.2.1 Klub českých velocipedistů	37
5.2.2 Sportovní klub Olomouc	38
5.3 Stručný přehled německých tělovýchovných a sportovních klubů	40
6. Závěr	42
7. Souhrn	45
8. Summary	46
9. Referenční seznam	47

1 Úvod

Období, kterým se zabývá tato práce, je obdobím zásadních proměn tehdejší společnosti. Evropou, a tím i českými zeměmi prochází vlna změn, které znamenají přerod staré feudální společnosti v novodobou občanskou. Prosazují se nové směry jako je liberalismus, rodí se myšlenka podílu všech obyvatel na politickém rozhodování, tj. demokracie, šíří se vlna průmyslové revoluce, rozrůžňuje se sociální stratifikace obyvatel včetně zrodu nových společenských tříd, celkově roste životní úroveň obyvatelstva od možnosti vzdělávání, přes zdravotní péči až po zrození fenoménu volného času. Do popředí se v nejedné zemi dostává národní program, tzv. národní obrození.

Olomouc, která je prostorovým vymezením pro zvolené téma, je v kontextu historie českých zemí velmi významným městem s bohatou historií. I po polovině 19. století toto stále platilo – vždyť například ve zdejším arcibiskupském paláci bylo nejednou poskytnuto přístřeší císaři i celému jeho dvoru. Svým národnostním zaměřením byla Olomouc spíše německá a její obyvatelé byli císařskému dvoru a vládnoucímu rodu Habsburků loajální. Byla zde ale i česká menšina, která toužila po seberealizaci, což časem přirozeně začalo ústít v národnostní spory.

V souvislosti se všemi uvedenými změnami a událostmi navíc šedesátá léta v českých zemích 19. století otevřela díky spolkovému zákonu možnost zakládat spolky nejrůznějšího zaměření. Spolkový život v Olomouci byl docela bohatý a zaměření jednotlivých spolků pestré. Tato práce by se měla zaměřit na spolky, které byly založeny na tělovýchově a pěstování sportovních aktivit, a to zejména české. Stručný přehled by měl být věnován i německé tělovýchově, ale spíše jen orientačně a pro možnosti srovnání, jak vypadala česká a německá spolková scéna v oblasti tělovýchovy a sportu. Jádrem celé práce by tedy měl být přehled českých tělovýchovných a sportovních hnutí v Olomouci, prostorově vymezen tzv. Malou Olomoucí¹ a časově dobou počátků spolkového hnutí, tj. od druhé poloviny 19. století do vzniku samostatné Československé republiky.

Bádání na poli tělocvičného a sportovního spolkového života v uvedené době již určité práce věnovány byly, nicméně jde o „střípky“, které se věnují izolovaným oblastem. Jde například o zpracování historie Sokola na Olomoucku (Jurtík, 2009),

¹ Malá Olomouc byla městem uzavřeným v postatě do obvodu hradeb a po jejich zbourání bylo zahrnuto jen to nejbližší okolí. Okolní města a vesnice – Hodolany, Nová Ulice, Povel, Nový Svět apod. byly připojeny k Olomouci až roku 1920, kdy byla vyhlášena tzv. Velká Olomouc.

historie Orla na Olomoucku (Kvapil, 2003), jsou vydávány dílčí studie a články (např. v díle M. Ticháka, A. Schindlera, V. Nešpora a dalších) zabývající se různými aspekty a zajímavostmi sportovního a tělocvičného života, většinou jako součásti širším způsobem pojímané historie Olomouce. Prozatím ale zcela chybí ucelenější pohled na danou problematiku, tj. ucelený přehled toho, jak vypadal sportovní a tělocvičný život v Olomouci v daném období s přihlédnutím k dobovému a místnímu kontextu a dějinám každodennosti. Tuto mezeru by velmi ráda vyplnila tato práce.

Díky rozsáhlosti tématu se tato práce zaměří pouze na české spolky, a to ve výše uvedeném období s tím, že např. zahrnutí německých spolků, ale také možné rozšiřování tématu zasazením do širších souvislostí i studie vnímání specifik tělovýchovné činnosti běžnými obyvateli jsou námětem pro další bádání, pro které zároveň může tato základní práce sloužit jako určitý „odrazový můstek“, protože jde o téma v tomto uceleném pohledu dosud nezpracovávané, pro regionální historii rozhodně zajímavé a přínosné a v neposlední řadě také obohacující celkově bádání v oblasti historie tělesné kultury i dějin každodennosti.

2 Přehled poznatků

2.1 Společenské ovzduší druhé poloviny 19. století

Během 19. století prošla evropská společnost značnými změnami. Feudální společnost se díky řadě změn změnila v občanskou, došlo ke změnám v celé struktuře společnosti, změnily se životní podmínky obyvatel, rostla základní vzdělanost i v nižších sociálních vrstvách a vyšší vzdělání se pomalu zpřístupnilo širšímu okruhu obyvatel, do popředí se v mnoha zemích dostala národnostní otázka, probíhala masová industrializace, bylo možné začít hovořit o vzniku fenoménu volného času, začalo vznikat sociální zákonodárství atd. V souvislosti s těmito aspekty, které jsou uvedeny jako příklad těch nejzávažnějších změn, se poté rozvíjely další a další oblasti lidského života, které do této doby byly v podstatě neznámé nebo vymezené pouze určité, privilegované vrstvě obyvatel.

Počátek těchto změn spadá již na konec 18. století, kdy se v Evropě výrazně prosadil tzv. osvícenský absolutismus. Ve Francii se ale setkal s obrovským neúspěchem a dovedl zemi k události, kterou dnes nazýváme Velkou francouzskou revolucí. Ta byla později vzorem dalším evropským revolucím při jejich snahách o likvidaci starého feudálního režimu a nastolování nové, občanské společnosti, která se postupně a pomalu vydávala na cestu liberalizace a demokratizace.

Ve své době naprosto nový směr, který vyšel z myšlenek francouzské revoluce o svobodě občana a jeho rovných právech, se nazýval liberalismem. Podle něj nemá být člověk omezován státem, pokud neporušuje zákon nebo neškodí jiným, má mu být zaručena svoboda slova i podnikání a politické rozhodování náleží těm, kteří nepracují za mzdu a platí daně. Z politického liberalismu se poté odvozuje hospodářský, který hlásá zásadu volné soutěže a volného trhu. Od myšlenek politického liberalismu se postupně oddělilo hnutí, které hlásalo, že právo podílet se na politickém rozhodování mají mít všichni občané bez rozdílu majetku. Tyto dva nové směry – liberální a demokratický – poznamenaly významně dění v Evropě v nadcházejícím 19. století.

Velká francouzská revoluce byla jednou ze dvou naprosto zásadních a klíčových událostí, které daly impulz k závažným změnám probíhajícím po celé 19. století. Tou druhou, neméně důležitou událostí, poté byla průmyslová revoluce, která se začala šířit na evropský kontinent během druhé poloviny 18. století z Anglie. Vynález stroje, který mohl z velké části nahradit lidskou práci, a vynález parního stroje, který byl využíván jako hnací síla, znamenaly možnost rozvoje masové výroby. Manufaktury se měnily na továrny, zvýšily se nároky na surovinové zdroje a postupující industrializace

poznamenala i charakter společnosti, kdy se zmenšoval její agrární charakter, protože venkovské obyvatelstvo se hojně stěhovalo za prací do měst. V těchto podmínkách vznikl do této doby neznámý vztah podnikatel – dělník. Dělník, který neměl žádnou půdu ani dílnu a byl nucen nabízet svou pracovní sílu za určitou mzdu, aby si vydělal na živobytí. Na druhé straně podnikatel, který ve snaze dosáhnout co nejvyššího zisku, udržoval mzdy dělníků na velmi nízké úrovni, takže za prací do továren byly nuceny docházet i ženy a děti, aby se rodina užívala². Vznikl svobodný trh pracovní síly. (Hroch, 1997)

K nejvyšším vrstvám, které řídily společnost na základě své politické nebo ekonomické moci a byly považovány za nejprestižnější složku společnosti, patřila téměř výhradně šlechta. Až postupem času se začali v této vrstvě uplatňovat bohatí průmysloví podnikatelé a obchodníci, kteří dokázali nahromadit ohromný majetek zejména v počátcích industrializace, kdy se ještě nestihly prosadit žádné prvky sociálního zákonodárství. Zástupci této společenské vrstvy byli téměř vždy nobilitováni. Mezi nobilitovanou a historickou šlechtou ale byla po celé 19. století pevná hranice. Pouze představitelé historické šlechty mohli získat vysoké postavení u císařského dvora nebo se stát dědičnými členy panské sněmovny a i sňatky mezi příslušníky těchto dvou druhů šlechty byly zcela výjimečné, i když postupem času se stávaly o něco častějšími. Významnou část společnosti poté tvořily zejména střední vrstvy, které od společensky nižších byly vymezeny výší majetku (oproti dřívější době, kdy to byla hlavně osobní svoboda) a byli to samostatní výrobci, sedláci, střední a drobní podnikatelé, představitelé tzv. inteligence nebo úředníci. Mezi nejnižší vrstvy se řadilo nejčastěji venkovské obyvatelstvo – chudí rolníci, domkáři, podruzi, čeledí, tovaryši apod. V městských domácnostech to bylo nejvíce služebnictvo. Díky industrializaci vznikly i zcela nové sociální vrstvy – průmyslové a tovární dělnictvo a manufakturní dělníci, kteří se také řadili k nejnižším vrstvám společnosti. (Lenderová, Jiránek, & Doušová, 2004)

Revolucí ve Francii se dalo do pohybu politické dění napříč celou Evropou. Za mezník lze považovat rok 1848, který zahájil období významných historických změn, které se dotýkaly i rakouského soustátí. Končilo období feudálního absolutismu a nesvobody a pomalu se zde rodily liberalismus a snahy o demokratizaci. Do popředí

² Tyto vykořisťovatelské praktiky vedly později k prvním vlaštvám sociálního zákonodárství – v počátcích se projevovaly zejména v omezování dětské práce a snahách o dodržování alespoň těch nejzákladnějších zásad bezpečnosti při práci.

se v jednotlivých zemích začal dostávat také program národní emancipace, díky čemuž je toto období nazývané „jarem národů“. (Bělina, 2003)

V českých zemích rok 1848 předznamenovalo období formování novodobého českého národa, známé jako národní obrození. To se rozvíjelo od devadesátých let 18. století a znamenalo rozvoj kulturního, duchovního, ekonomického i sociálního života. České země byly nejrozvinutější částí habsburské monarchie v mnoha průmyslových odvětvích. Životní podmínky obyvatelstva se během 19. století velmi zlepšily. Zejména na nejnižší vrstvy mělo příznivé dopad zavedení sociálního zákonodárství v osmdesátých letech. Dále byla zavedena organizovaná lékařská péče včetně počátků očkování proti některým nemocem, např. neštovicím, byli ustaveni krajští lékaři a bylo zavedeno povinné vzdělání pro porodní báby. Rostla také vzdělanost, postupně byla téměř zlikvidovaná negramotnost, zvýšil se zájem o dění ve společnosti a došlo k rozšíření okruhu obyvatel, kteří se aktivně zajímali o literaturu, divadlo, hudbu i výtvarné umění. (Lenderová, 2008) Literatura a divadlo se více než ostatní složky společenského života ujaly vlastenecké výchovy. Český národ se obracel do své historie, ke kdysi významné a důležité moci českého státu, ve které hledal oporu a zdůvodnění samostatné existence a práva na ni. Lidé se k slavné minulosti obraceli s vírou v neméně slavnou budoucnost³. Dalším důležitým nositelem vlastenecké výchovy byl jazyk. Vyšší vzdělání a společenský vzestup byly vázány na užívání němčiny a čeština byla považována za jazyk podřadný, určený spíše pro soukromý život lidových vrstev. Hlavním úkolem vlastenců tak byla snaha o proniknutí češtiny do škol a veřejného života. Vytvářela se gramatická pravidla i nové tvary slov dokonale očištěných od německých vlivů a dbalo se na celkovou kultivaci jazyka. (Bělina et al., 2003)

2.1.1 Od revolučního dění k pádu „Bachovského absolutismu“

Revoluční rok 1848 otevřela řada povstání v Neapolsku, na Sicílii, v Lombardii a Benátsku, vlna nepokojů pokračovala ozbrojeným povstáním v Paříži, o něco později vypuklo povstání ve Vídni a Berlíně, ale těsně předtím se daly věci do pohybu i v Praze, kde se nepokoje poprvé projeví 11. března veřejným shromážděním

³ Příkladem může být Palackého dílo, které se pokusilo postavit české dějiny do evropského kontextu a zdůrazňovalo jejich humanistický charakter. Pozadu nezůstal ani Karel Havlíček Borovský, který mj. zpochybnil ruský panslavismus a snažil se poukázat na jeho slabiny. A mnohé další osobnosti soudobé kulturní a umělecké scény se snažily dokazovat národu, že má právo na svou samostatnou existenci (Hanzal, 1991)

ve Svatováclavských lázních. Toto shromáždění je možné nazvat první politickou schůzí českých zemí a politika se tímto i nadále stala „věcí veřejnou“. (Bělina et al., 2002)

Výsledkem setkání ve Svatováclavských lázních byla petice císaři, ve které byly shrnuty české požadavky a která se dá nazvat prvním novodobým českým politickým programem. Petice obsahovala zejména jazykové požadavky (zrovnoprávnění češtiny s němčinou), státoprávní požadavky (uznání a upevnění jednoty zemí koruny české) a liberální (větší zastoupení měst a venkovských okresů na zemském sněmu, městskou a obecní samosprávu, veřejnost soudních jednání, úpravu poddanských poměrů apod.). Vláda českou petici sice zásadně neodmítla, nicméně její vyhýbavá odpověď vedla k vytvoření nové petice zdůrazňující státoprávní spojení zemí koruny české se svobodně zvoleným zastupitelským orgánem a vlastním ministerstvem. Císař svým kabinetním listem z 8. dubna vyhověl téměř všem požadavkům, čímž bylo dosaženo základních svobod a nejpalčivější problémy, které dosud národ pojily, se zdály být vyřešeny. Tímto se ale dostaly do popředí další, dosud víceméně opomíjené problémy, z nichž nejzásadnějším byla národnostní otázka. (Bělina et al., 2003)

Reakcí na revoluční dění v rakouském soustátí bylo vydání hned dvou ústav relativně krátce po sobě. Pillersdorfova (1848) se svou snahou o udržení vlivného mocenského postavení šlechty se setkala v revoluční Vídni s neúspěchem a byla odvolána. Začala se připravovat nová ústava vycházející ze zásad francouzského a amerického liberalismu a ještě před jejím přijetím byl přijat zásadní zákon o zrušení poddanství a roboty, čímž i v českých zemích definitivně skončila stavovská společnost a rolník se stal plnoprávným členem společnosti. Vytváření nové ústavy reagovalo na bouřlivě dění a počítalo se v ní např. s rovností občanů před zákonem, odstraněním trestu smrti nebo myšlenkou, že zdrojem veškeré moci ve státě je lid, ale těsně před jejím vyhlášením byl ústavotvorný sněm vojensky rozehrán a bez jeho souhlasu byla vydána Stadionova oktrojovaná ústava (1849). Byla centralistická, zákonodárná moc podle ní náležela císaři spolu se dvěma komorami říšského sněmu, výkonná moc patřila pouze císaři a volební právo bylo spojeno s vysokou daňovou platbou. Oktrojovaná ústava vyvolala mezi českými politiky rozhořčení, nejrozhodněji se proti vývoji věcí postavil Karel Havlíček Borovský, kterého za jeho kritiku vlády a její politiky čekaly soudy a následně internace v Tyrolsku. (Kvaček, 2002)

Revoluce tak byla považovaná za poraženou a vnitřní politika opět nabyla absolutistických rysů. Silvestrovské patenty z roku 1851, které rušily, byť jen na papíře

existující ústavu, znamenaly počátek nového režimu spojeného se jménem ministerského předsedy Alexandra Bacha – v historické literatuře se toto období často nazývá érou bachovského neoabsolutismu⁴. Ze svobod dosažených roku 1848 byla zachována pouze rovnost občanů před zákonem, náboženská svoboda a zrušení poddanství. Protože ale toto zřízení nevedlo k posílení moci státu, naopak způsobilo jeho oslabení, nemělo dlouhého trvání. Kritický byl rok 1859, hlavně kvůli válečným neúspěchům proti Sardinskému království, což zasadilo Rakousku citelnou ránu a císař František Josef I. tak byl donucen hledat nové cesty, jak postavení své říše opět narovnat. Ministr Bach byl odvolán, absolutistická moc císaře byla tzv. Říjnovým diplomem zrušena a zákonodárné kompetence připadly zemským sněmům a říšské radě. Potvrzením a uvedením Říjnového diplomu do praxe bylo přijetí nové ústavy 26. února 1861. (Bělina et al., 2003)

S uvolněním ovzduší díky pádu absolutistického režimu došlo k uvolnění národnostního i politického útlaku, byl umožněn veřejný život a vše vyústilo mj. v hojně zakládání spolků. Ty vznikaly na základě povolení, které bylo pro jejich činnost nezbytné, a měly různé zaměření – byly vlastenecké, politické, divadelní, pěvecké, hospodářské, tělovýchovné aj. (Pekař, 1991)

2.1.2 Spolková činnost

Spolčovací a shromažďovací právo bylo vnímáno jako jedno ze základních občanských práv, které zaručovalo účast občanů na politickém životě. Náznaky ústavnosti, a tím i možnost spolčování, byly spuštěny v souvislosti s revolučním děním a vydáváním ústav a zákonů v bouřlivých letech 1848 a 1849. Již první ústava občanům slibovala právo vytvářet spolky. Druhá z března 1849, Stadionova, už zaručovala základní občanská práva a kromě ostatních svobod a práv přiznala i svobodu spolčovací a shromažďovací, přičemž byl vznik spolků podmíněn jejich cílem, účelem a prostředky a spolky nesměly mít protistátní charakter. Současně byl zaveden policejní dohled nad činností spolků. V této ústavě byl navíc ponechán paragraf, který umožňoval na určitý čas zastavit působnost těchto práv. (Malý, 1995)

⁴ Název bachovský absolutismus/neoabsolutismus je sice pro toto období zcela běžně používán, nicméně Alexander Bach byl jen jedním z nejvýznamnějších spolutvůrců systému. Dalšími osobnostmi byli diplomat Karl F. Kübeck, který tehdy zastával realistický postoj k revolučním událostem a tvořil určitou protiváhu druhé osobnosti režimu, knížeti Felixi Schwarzenbergu, který byl oddaným rádcem císaře Františka Josefa I. a velice schopným státníkem a diplomatem. Rozhodující osobou režimu byl sám císař, který za dobu své vlády nikdy nebyl „stínovým císařem“ a zůstával vždy poslední a rozhodující instancí. (Urban, 1982)

Již Silvestrovské patenty ale prohlásily ústavu za neplatnou a prohlásily občanská práva za zrušená kromě slibu ochrany státem uznávaným církvím. Zůstala tak pouze rovnost občanů před zákonem a zrušení poddanství a roboty. Spolkový zákon z roku 1852 poté znemožňoval jakékoliv sdružování pokud šlo o zákonodárství nebo veřejnou správu, a jakýkoliv jiný spolek bylo možné založit pouze po předchozím úředním povolení, přičemž ještě ve spolkovém zákoně z roku 1849 bylo toto povolení vyžadováno pouze pro výdělečně činné spolky. Spolková činnost si tak na svůj rozkvět musela ještě několik let počkat, a to až do vydání Říjnového diplomu roku 1860, který svým návratem k ústavnosti přinesl opět určité uvolnění společenského ovzduší. O rok později byla vydána únorová ústava, která sice přímo občanská práva nezakotvovala, nicméně obnovení ústavnosti otevřelo cestu k opětovnému zakládání spolků. (Malý et al., 2010)

Hlavním hybatelem, který vedl k hojnému zakládání spolků, byla snaha po naplnění českých politických i národních požadavků, stejně tak jako snaha o demonstraci státoprávních a kulturně politických postojů. Za jeden z prvních spolků je možné považovat zpěvácký spolek Hlahol, který měl podle stanov mj. vycházet pouze ze slovanského repertoáru, vypisovat soutěže na původní české skladby nebo podporovat vzájemnost a spolupráci s ostatními spolky, zejména se Sokolem. Dalším významným spolkem byl Svatobor, který měl podporovat kulturní dění a českou literaturu, na něj pak navázala Umělecká beseda. Za zmínku jistě stojí i Americký klub dam, jehož zaměřením byla snaha dam vzdělávat se, pořádat dobročinné akce a pečovat o mládež. Z dalších spolků to byly například Spolek českých lékařů, Právnická jednota, Jednota českých filologů, Zora – brněnský čtenářský spolek a v neposlední řadě Sokol. (Efmertová, 1998)

Možnost zakládání spolků umožněná vývojem v letech 1860 a 1861 byla zákonem zakotvena až v roce 1867, kdy byly vydány dva zákony, a to zákon o právu spolčovacím a zákon o právu shromažďovacím. Spolkový zákon povoloval vytváření spolků na opačném principu než zákon z roku 1852, tzn., že nyní platilo, že spolek, který nebyl v zákonné lhůtě čtyř týdnů od ohlášení úředně zrušen, byl povolen. Policejní úřady tak nemusely poskytovat souhlas se založením spolku, ale pokud usoudily, že by mohl být státu nebezpečný, mohly jej zakázat. O založení spolku rozhodovalo zemské místodržitelství, kterému se také musela hlásit jména členů nebo časy konání spolkových schůzí. Na schůze mohly policejní úřady vysílat své zástupce, kteří měli za povinnost pořizovat o průběhu schůze podrobné zápisy. Ty mohly později sloužit

jako písemné důkazy proti osobám, které se v průběhu schůze něčím provinily. Pro politické spolky byla pravidla o něco přísnější. Členy např. nemohli být cizinci ani ženy, spolky nemohly vytvářet společné pobočky, každý nový člen musel být nejpozději do tří dnů ohlášen policii a seznam členů musel být předkládán každoročně. Vznik i existence spolků se tak pohybovala pod bezprostředním policejním dohledem, který byl využíván zejména proti dělnickým spolkům, které byly vnímány jako nepřítel státu. Shromažďovací právo zakotvené v druhém uvedeném zákoně povolovalo shromažďování, kdy každé (až na drobné výjimky) muselo být tři dny předem nahlášeno a policejní úřady disponovaly právem shromáždění nebo schůzi zakázat. Stejně jako u spolků, i na shromáždění měly policejní orgány právo vysílat dohled, který mohl případně celé shromáždění rozpustit, což se i stávalo a jako záminka mohl postačit jen neopatrný výrok řečníka. (Malý, 1995)

Oba tyto zákony sice stále znamenaly řadu omezení, ale přesto podstatně přispěly k uvolnění a rozšíření spolkového života, z něž se postupem času mohly pomalu vytvářet i politické strany. To bylo významné pro české snahy bojovat o své právo na rovnoprávnou existenci vedle německé části obyvatel, do této doby společensky stále ještě většinové.

2.1.3 Fenomén volného času

Pro rozvoj spolkové činnosti, která je vlastně mimopracovní záležitostí, musel být naplněn ještě jeden předpoklad, a tím je volný čas, který je významným fenoménem právě 19. století. Rozvíjející se technika totiž vnesla nový pohled na vnímání času. Do této doby bylo vnímání času poplatné cyklické koncepci, která kopírovala především přírodní cykly, kde se točí den a noc, jaro, léto, podzim a zima a tento koloběh a jeho respektování určovalo po dlouhá staletí lidské přežití. Průmyslová revoluce přinesla nové vnímání času. Člověk přestával být tolik závislý na cyklech přírody a technologie mu šetřila sílu i čas. Zejména v továrnách vznikla pracovní doba, zpočátku velmi dlouhá, ale postupem doby se zkracovala a čas se tak začal dělit na ten, který člověk stráví v práci, a ten, který stráví doma. Ze zkracování času stráveného v továrně (v souvislosti s uváděním sociálních reforem), a tím pádem z prodlužování času stráveného doma, se postupně stával volný čas, který navíc nemusel být nutně stráven jen doma, ale bylo možné jej využít pro provozování různých zájmů. Důraz byl ve velké míře kladen na činnosti spojené s tělovýchovou a sportem (i když samozřejmě nejen na ně), zejména u osob pracujících duševně, u žáků a studentů. Rozvíjející se doprava

navíc umožňovala nebýt tolik vázán na jedno místo a obyvatelstvo začalo využívat možnosti přemísťovat se za prací, cestovat z náboženských důvodů nebo jen tak naslouchat své zvědavosti a touze poznávat a zažívat dobrodružství. (Lenderová, Macková, Bezecný, & Jiránek, 2004)

2.1.4 Národnostní otázka

Hybatelem společenského, a vlastně i politického dění byla velmi dlouhou dobu víc než cokoli jiného národnostní otázka. Začala se formovat v průběhu národního obrození, ve druhé polovině 19. století se dostala do popředí zájmu a její řešení čím dál tím více nabývalo na svém významu. Po roce 1848 se začaly vztahy mezi česky a německy mluvícím obyvatelstvem v říši vyhrcovat, a to zejména v českých zemích. Bojovaly zde dvě naprosto protichůdné snahy, na jedné straně úsilí německého obyvatelstva vytvořit uzavřené jazykové území, které by bylo oddělené od českého, a na straně druhé česká snaha s konceptem českého státního práva, které se stalo i vůdčí myšlenkou české politiky. (Pernes, 2005)

Do roku 1848 se z národnostního hlediska dá ještě mluvit o jednotě Čechů i Němců. Bojovali za stejnou věc a to je pojilo. Poté, co společně získali, o co usilovali, se oba tábory rozdělily. Revoluční dění přineslo vzestup české strany, která na něj ale nebyla úplně připravena. Čeština zdaleka nesplňovala nároky úředního jazyka a její fond byl slabý i pro vědu a školství. Němce každopádně vzestup češství zaskočil a pomalu se začali stavět proti ústupkům, které byly Čechům slíbeny kabinetním listem. Začali se obávat české majorizace a rakouskou kulturu vnímali jako ohroženou. Velkou vlnu pobouření vyvolalo i „Palackého psaní do Frankfurtu“, v němž odmítl zapojení českých zemí do národního Německa. Česko-německý konflikt lze sledovat i na politické scéně – český nacionalismus se přikláněl spíše doprava a německý měl blíže k levici. Tato „revoluce vlastních národů“ vedla k posílení represivních složek za úřadování ministra Alexandra Bacha. Jeho opatření na jedné straně popírala národní hnutí velkých historických národů, na druhé zaujala poměrně příznivý postoj k tzv. malým národům, kam se řadili i Češi, který se ale projevoval víceméně pouze tolerancí na základní jazykově-kulturní úrovni. Ve školství byla čeština ponechána pouze na nižším stupni, český veřejný život byl výrazně potlačen a některé vědecké instituce, např. i Muzeum, byly postaveny pod policejní dohled. Němčina byla předpokladem sociálního vzestupu a bez ní byla naprosto vyloučena i jakákoliv vyšší

politická emancipace. Tímto bylo české národní hnutí zatlačeno v podstatě zpět k předbřeznovému stavu. (Křen, 1990)

S koncem Bachova úřadování v roli ministra a s opětovným nástupem ústavnosti spojeným s vydáním Říjnového diplomu (1860) a následné Schmerlingovy ústavy se opět pozvolna začala řešit národnostní otázka. Přímou ve Schmerlingově ústavě ale nebylo zakotveno nic, co by znamenalo významnější obrat, a národní politika vycházela vstříc spíš německo-rakouskému měšťanstvu, které svou nadřazeností ostatní národy monarchie přehlíželo. Politické dění se nyní odehrávalo výlučně mezi privilegovanými vrstvami, což Čechy značně znevýhodňovalo, protože nedisponovali takovou nobilitou a politickou elitou jako Němci. Česká politická reprezentace se musela teprve tvořit, a to „zdola“, především přes samosprávné orgány a působení v různých spolcích, jejichž vznik již byl současnou situací umožněn (Sokol, různá kulturní sdružení a hospodářská družstva apod.). Veškerá společenská aktivita se začala soustřeďovat do těchto nepolitických struktur a s určitým zpožděním oproti ostatním národnostem v habsburské monarchii odtud začala vyrůstat i česká politická scéna. V 60. letech dorostla natolik, že si mohla dovolit diferenciovat se, a to na liberálně konzervativní staročechy a radikálně demokratické mladočechy. (Křen, 1990)

Rakousko-uherské vyrovnání z roku 1867 znamenalo další vlnu snah o prosazení češství v rámci habsburského soustátí. Uznání historického práva uherského království a nikoli Koruny české vedlo představitele českého národa k řadě protestních akcí. Tou byla například účast české delegace na výstavě v Moskvě, demonstrace při příležitosti převezení českých korunovačních klenotů z Vídně do Prahy, slavnost položení základního kamene ke stavbě Národního divadla nebo tzv. tábory lidu, což byly manifestace na místech dějinně spojených s českou státností (Říp, Blaník apod.). Cílem bylo dosáhnout uznání práv Koruny české. Během posledních desetiletí 19. století byly podnikány drobné krůčky, které měly vést i k českému vyrovnání a národnostnímu smíru. Tzv. fundamentálky (1871) padly kvůli rozsáhlým protestním akcím Němců za podpory z Berlína a odmítli je i uherští politici. Ústupkem německé strany bylo alespoň rozdělení pražské univerzity na německou a českou (roku 1882) a Stremayrova jazyková nařízení (roku 1880), podle nichž měly správní úřady a soudy odpovídat na německá podání německy a na česká česky. Ani pozdější tzv. punktace (roku 1890), které měly rozdělit Čechy na část jazykově německou a část dvojjazyčnou, nakonec nikdy nedošly ke své realizaci. Významným krokem byla jazyková nařízení (roku 1897) ministerského předsedy Kazimíra Badeniho, která povolovala užívat

češtinu jako vnitřní jazyk u nižších úřadů, což se setkal s prudkým odporem Němců. Tehdy poprvé byli někteří vyháněni z pohraničí a poprvé se objevil výraz „odsun“. Němci a Češi se od sebe opět o něco vzdálili a nakonec byl odvolán Badeni i jeho jazyková nařízení, německá nadřazenost trvala i nadále a nacionalistické smýšlení opět zesílilo. (Bělina et al., 2003)

Koncem 19. století byla německá část obyvatel českých zemí menšinou, alespoň početně, a částečně i kulturně. V oblasti sociální, hospodářské, politické a především ekonomické už toto ale rozhodně neplatilo. Kvůli své početní menšině se cítili Čechy zatlačováni, což v nich vyvolávalo pocit ohrožení. Češi se zase cítili ohrožení díky svému vnímání Němců jakožto mocného a bohatého národa a cítili jejich převahu v některých podstatných oblastech společného soužití. Obě strany tak pociťovaly vzájemné ohrožení, což ústilo v nepřiměřené reakce, hlubokou nedůvěru a odcizení. Koncem 19. a počátkem 20. století dostoupila česko-německá nevraživost svého vrcholu. (Křen, 1992)

2.2 Sportovní a tělocvičná činnost

Ještě v novověku se masovější rozšíření tělocvičných aktivit a pohybové zábavy omezovalo spíše na vyšší vrstvy společnosti, zejména šlechtu, kde tvořily nezbytnou součást životního stylu. Odrazovým bodem mohou být středověké rytířské turnaje, které v novověku stále měly mezi šlechtici své pevné místo. Na rozdíl od středověku už sice při turnajovém souboji nebyl ideálem udatný rytíř bojující za čest svého pána a za lásku dámy, nicméně obratnost a síla se při turnajích stále pěstovala jako základní „výbava“ urozeného muže. Výchova mladého šlechtice tak nerozvíjela pouze jeho intelektuální stránku, ale stejně důležitou roli přiznávala tělesné zdatnosti. K tradičním šlechtickým kratochvílím patřil také lov a honitba, což ve své době byla forma aktivního odpočinku v přírodě, která ke šlechtickému dvoru naprosto neodlučitelně patřila a stejně jako turnaje sloužila k udržování fyzické kondice. (Bůžek, Hrdlička, Král, Vybíral, 2002) Z dalších šlechtických aktivit lze jmenovat šerm, který vyžadoval prakticky každodenní trénink a patřil k fyzicky velmi náročným disciplínám vyžadujícím vytrvalost, obratnost, rychlost i postřeh. Lukostřelba byla považovaná za elegantní sport vhodný pro nejvyšší aristokratické vrstvy, takže i ta se těšila velké oblibě a od přelomu 15. a 16. století slavily svůj úspěch na poli oblíbenosti i míčové hry, pro které se stavěly honosné míčovny umožňující hru, aniž by hráči byli závislí na rozmarech počasí. (Sommer, 2003)

S příchodem 19. století a se změnami, které přinesla průmyslová revoluce a postupující industrializace, se začínají pohybové aktivity rozšiřovat i mezi nižší sociální vrstvy, kde působily jako protiváha k pracovnímu vytížení. V počátcích spíše méně, protože doba strávená v práci dávala čas sotva pro spánek, ale s postupujícím časem a přijímáním sociálních reforem, které daly vzniknout volnému času, si začaly pohybové aktivity získávat mezi lidmi své nezastupitelné místo. Zrodilo se pojetí sportu jako aktivní formy odpočinku, které mělo silný sociální podtext a bylo prováděno organizovanou formou. Světlo světa spatřilo i cestování jen tak pro radost, kvůli poznávání, které bylo do té doby doménou pouze šlechty a nyní se stalo zárodkem moderní turistiky, kterou tak lze považovat za jedno z prvních sportovních odvětví. (Lenderová, Macková, Bezecný, & Jiránek, 2004)

Změnami sice procházela tělovýchova a její vnímání jako celek, přesto si zvláštní pozornost zaslouží otevírání se sportovního světa ženám. Renesance znovu objevila kult těla a dámy ze šlechtického prostředí se věnovaly jízdě na koni, házení míčem a střelbě z luku. Ještě před polovinou 19. století se tělesná cvičená rozšířila

i do měšťanského prostředí a s postupujícím 19. stoletím se začala prosazovat v širších kruzích společnosti. Zpočátku bylo třeba překonat řadu předsudků a nevoli veřejnosti, která byla přesvědčená, že tělovýchova připraví ženy o jejich přirozený půvab, že z nich udělá mužatky, že škodí ženskému organismu a že je nebezpečná pro mateřství. Po dobrozdání některých známých lékařů se toto negativní přijímání ženského tělocviku dařilo překonávat a pomalu se začal měnit i stereotyp o somatické méněcennosti žen. V kontextu vývoje pohybových aktivit okrajovým, ale obecně nezanedbatelným přínosem ženské tělovýchovy bylo zavedení kalhot do ženského odívání. Až dosud výhradně mužský atribut se začal z ryze praktických důvodů objevovat zpočátku u cyklistek a jezdkyň na koni, poté u lyžařek a nakonec se z kalhot stal běžný oděv, který tak přinesl po staletích převrat v ženské garderobě. (Lenderová, 1999)

Změnami 19. století bylo dáno, že se lidé notně vzdálili od přírody, ale přes pohybové aktivity si tento odstup snažili kompenzovat. Velice rozšířenou zábavou byla turistika, která byla v Čechách reprezentována zejména pěšími výlety do okolí města. Díky silnému vlasteneckému podtextu se často pořádaly výlety na památná místa spjatá s českou historií i přímo tzv. tábory lidu v šedesátých letech 19. století, kdy se po rakousko-uherském vyrovnání stupňovala snaha o vyrovnání české. V přírodě se rovněž provozovala cyklistika, která byla určena spíše zámožnějším lidem nejen kvůli vysoké pořizovací ceně kola, ale u dam i kvůli náročné garderobě, kterou si specifikum jízdy na kole vyžadovalo. Kolo se stalo dopravním prostředkem širokých vrstev až koncem 19. století. Ve 40. letech 19. století paletu sportů rozšířilo veslování na klidné vodě (vodní turistika je záležitostí až pozdějšího 20. století). V létě se oblibě těšilo koupání a plavání doprovázené zakládáním říčních lázní a plováren. Ze zimních sportů se velmi slibně rozvíjelo bruslení, které bylo uznáno jako vhodný sport i pro ženy a v 70. letech už měla řada českých měst zimní kluziště, většinou na zaplavené louce nebo na řece. Když koncem 19. století přivezl Josef Rössler-Ořovský jako první v Čechách lyže, otevřela se cesta pro budování tohoto sportu, který se dále rozvinul ve sjezdové a běžecké lyžování, skoky na lyžích, ale také v praktické využití lyží pro práci např. u lesníků. (Lenderová, Macková, Bezecný, & Jiránek, 2004)

Za vznik a následný rozvoj organizovaného tělovýchovného hnutí je dle Bosáka et al. (1969) považováno založení Sokola dr. Miroslavem Tyršem 16. února 1862. I Lenderová (1999) považuje založení Sokola za významný mezník pro rozvoj tělovýchovy a podle Efmertové (1998) byl vznik Sokola základem pro rozvoj moderního českého spolkového hnutí. Byl projevem probouzející se občanské aktivity,

nahrazoval dosud neexistující politické zázemí a velkou měrou přispíval k formování veřejného života. Tělesná kultura tak vstoupila do novodobé společnosti jako jeden z jejích velmi důležitých a formujících prvků.

Sokol byl bezpochyby krátce po svém založení prakticky jedinou českou tělovýchovnou organizací a dá se říci, že po dlouhou dobu byl v podstatě monopolem ve své oblasti působnosti. Stupňující se sociální rozdíly ve společnosti ale postupem času nedokázal sjednocovat ani vyhraněný nacionalismus a započalo postupné tříštění původně jednotného tělovýchovného hnutí.

Roku 1897 se státoprávní prohlášení českých sociálních demokratů v rakouském parlamentu stalo záminkou pro vylučování dělníků, kteří byli příznivci sociální demokracie, ze sokolských jednot. Následkem toho začaly vznikat první Dělnické tělocvičné jednoty. První vznikla 22. srpna 1897.

K víře se Sokol i DTJ stavěly víceméně nevšímavě. Ta byla totiž soukromou věcí každého člena a jednotlivce a nebyla tak přímo součástí života spolků. Z papežského podnětu proto tehdy začaly vznikat různé organizace věřících, včetně tělovýchovných, a to i v českých zemích. Několik se jich objevilo už na konci 19. století, ale opět rychle zanikly. Po přijetí směrnic k zakládání tělovýchovných oborů při katolických organizacích už nic nebránilo, aby roku 1909 vznikl další významný český tělocvičný spolek – Orel. Převzal Tyršovu tělocvičnou soustavu, ale jinak zde byl Tyrš přijímán spíše kriticky kvůli svému negativnímu vztahu k církvi. (Kössl, Štumbauer, & Waic, 2004)

Rozvoj samostatného sportovního hnutí přímo souvisel se spolkovou tělovýchovnou činností a se sokolským hnutím. Zájem o sport začíná stoupat v 60. letech 19. století, kdy začínají vznikat první sportovní kluby. Sokol ale vnímal sport jako něco nežádoucího, protože rozvíjel fyzickou stránku pouze jednostranně a díky svému výkonovému zaměření v člověku budoval jeho sobectví. Z tohoto důvodu je pochopitelné, že v rámci sokolské jednoty nebyla příležitost se sportům věnovat, a tak začaly vznikat samostatné sportovní kluby. Mezi prvními byly Bruslařský a veslařský, kde se velmi brzy projevil česko-německý boj. Čeští příslušníci z něj proto vystoupili a založili Český veslařský a bruslařský klub v Praze. Brzy následovalo založení klubu velocipedistů. Další rozvoj klubů nastal po Tyršově smrti roku 1884. Kromě mnohých ryze sportovních klubů byl roku založen 1888 Klub českých turistů, který se později stal jednou z největších turistických organizací v celém Rakousko-Uhersku. Roku 1899 poté zásluhou Josefa Rösslera-Ořovského a Jiřího Gutha-Jarkovského vznikl Český

olympijský výbor. Tomu se společně s jednotlivými svazy podařilo uhájit samostatnost českého sportu proti rakouským vládním kruhům, které se snažily znemožnit reprezentaci českého sportovního hnutí i rozvoj českých sportovních svazů. (Bosák et al., 1969)

2.3 Olomouc druhé poloviny 19. století

Ve druhé polovině 19. století procházela Olomouc jedním z nejpodstatnějších období své historie, hlavně co se jejího vzhledu a dalšího vývoje týče. Po roce 1848 ještě byla významným pevnostním městem s velmi početnou posádkou. Na jedné straně jeho arcibiskupskou rezidenci nejednou využil při své návštěvě císař se svým dvorem, na straně druhé byli v jejích kasematách vězněni „nepřátelé režimu“, kteří se aktivně podíleli na revolučních událostech, v té době konkrétně na tzv. májovém spiknutí roku 1849⁵. Pevností ale Olomouc nemohla zůstat navždy a je to právě konec 19. století, kdy se město mohlo pomalu začít otevírat moderním urbanizačním snahám a možnosti dalšího hospodářského rozvoje. K bourání hradeb, které toto umožnilo ale nebyla cesta nijak přímá ani snadná.

2.3.1 Náhled do historie města

Významnou úlohu Olomouce dokazují v tomto období události samotného revolučního roku 1848, kdy císař Ferdinand V. s celým svým dvorem prchl z Vídně před ozbrojeným povstáním a 14. října vjel Terezkou branou do města, kde mu bylo arcibiskupem Maxmiliánem Josefem Somerau-Beckhem zajištěno zázemí v bezpečí arcibiskupské rezidence. Olomouc se tak na dalších několik měsíců stala sídelním městem celé monarchie, což velmi zvýšilo její význam. V Kroměříži v této době zasedal i ústavodárný sněm, takže mezi Olomoucí a Kroměříží byli neustále na cestách říšští ministři. (Tichák, 2002)

Za pobytu císařského dvora v Olomouci došlo k rezignaci císaře Ferdinanda V. a na trůn byl 2. prosince 1848 uveden mladý František Josef I. Tuto událost připomíná pamětní deska v sále Arcibiskupského paláce. Druhou velmi významnou událostí, která je taktéž připomínána pamětní deskou v Arcibiskupském paláci, je tzv. Olomoucká punktace z roku 1850. Šlo o setkání rakouského kancléře Felixe knížete Schwarzenberga s pruským ministrem zahraničí Ottou Theodorem svobodným pánem Manteuffelem a ruským vyslancem Petrem baronem z Meyerdorfu, aby společně zažehnali nebezpečí válečného konfliktu mezi Pruskem a Rakouskem hrozícím kvůli správě Hessenska a Holštýnska. Setkání bylo úspěšné, nicméně válku s Pruskem pouze oddálilo o několik let. (Fiala, 2009)

⁵ Májové spiknutí byl pokus o ozbrojené povstání, které chtělo navázat na revoluční dění roku 1848. Bylo však prozrazeno a většina jeho účastníků byla zatčena. Bylo vydáno 25 rozsudků smrti, ale díky amnestiím k popravám nedošlo. Mezi organizátory povstání byli například Michail Alexandrovič Bakunin, Karel Sabina, Josef Václav Frič, František Havlíček a další.

Během války s Pruskem bylo počítáno s Olomoucí jako s klíčovou pevností, která měla zastavit postup pruské armády na Vídeň. Počítalo se totiž s jejím postupem ze Slezska přes Moravu. Olomouc tak byla uvedena do pohotovosti, začala se sem soustřeďovat tzv. severní armáda, pevnost byla velmi důkladně předzásobena a po porážce rakouského vojska u Sadové se přípravy ještě zintenzívnily. Byly spuštěny jezy a zaplaveny pevnostní příkopy i zelené louky kolem Kláštera Hradisko, byly pokáceny stromy a keře podél pevnosti, aleje starých lip i Rudolfovo stromořadí, a přestože byl teprve červen, muselo být z okolních polí odstraněno veškeré obilí. Na úpravách fortifikace pracovalo na patnáct tisíc dělníků. Pruská armáda se ale Olomouci vyhnula, a ta tak nesehrála podstatnou roli, která ji pro tento střet byla přisuzována. (Nešpor, 1998)

Ukázalo se, že Olomouc jako pevnost již svůj úkol neplní a do popředí se začaly dostávat snahy o zrušení pevnostního statutu a zejména tzv. demoličních reversů⁶, které bránily jejímu hospodářskému rozvoji a brzdily moderní urbanizační změny. Zachování pevnosti bránili pouze ti, jejichž obživa byla s jejím chodem přímo spjatá a silnější odpor se projevoval také v řadách vojenského úřednictva a důstojníků, protože Olomouc patřila po Vídni a Pešti k nejoblíbenějším posádkovým městům.

Olomoucká radnice vedla od roku 1868 jednání s vrcholnými úřady civilní a vojenské správy o dovolení zbourat prozatím alespoň Hradskou bránu, což bylo povoleno a roku 1876 bylo bourání slavnostně započato. Jako další byla o dva roky později odstraněna Kateřinská brána, roku 1882 Litovelská (její portál byl přenesen ke vstupu do Janských sadů). Komplex Terezké brány byl bourán v letech 1883 – 1884 a na návrh architekta Camilla Sitteho byla její nejceněnější část ponechána do budoucna jako památka pevnostní architektury. Poslední zbouranou branou byla roku 1885 Františkova, zvaná také Rohelská. Spolu s bouráním bran a hradeb byl upravován i okolní terén a stavěny navazující komunikace. 9. března 1886 byl konečně císařem podepsán dekret, který rušil statut Olomouce jako státní pevnosti. Obyvatelům to bylo oznámeno až roku 1888, ale město již mezitím zrušilo nenáviděné demoliční reversy a v podstatě se tak otevřel prostor pro další rozvoj. (Skoupý, 2009)

V rámci modernizace města byla vystavená nová elektrárna, plynárna i vodárna, zbudovaná kanalizace, byl zahájen tramvajový provoz, díky železnici byla Olomouc

⁶ Demoliční reversy se vztahovaly na území okolo pevnosti a v praxi znamenaly, že v tomto pevnostním pásmu se sice smí postavit budova, ale v případě pohotovosti ji majitel musí na vlastní náklady zbourat a odklidit.

i významným dopravním uzlem a její význam stoupl ještě více poté, co sem bylo roku 1895 přesunuto ředitelství státních drah. Začal se také rozvíjet průmysl. Po zbourání hradeb tak začala i Olomouc dohánět okolní města v procesu modernizace a industrializace. (Nešpor, 1998)

2.3.2 Národnostní soupeření

Ve druhé polovině 19. století byla Olomouc v podstatě německým městem, které bylo loajální vídeňskému císařskému dvoru. Čeští obyvatelé, kteří zde žili, byli v menšině.⁷ Po utichnutí revolučního dění roku 1848 vedle sebe žili Němci i čeští obyvatelé města víceméně v klidu a národnostní rozbroje se nijak zvlášť neprojevovaly. Obě skupiny totiž pojil společný zájem o zbourání hradeb a zrušení pevnosti. Když ale bylo cíle dosaženo, zmizel tento jednotící prvek a začala se prohlubovat a zostřovat vzájemná rivalita obou národnostních skupin.

Česká menšina měla snahu prosazovat své zájmy, čemuž se německá část obyvatelstva bránila, protože se sílící českou emancipací cítila ohrožená. Němci obyvatelé Olomouce ale měli o celá staletí hlubší kořeny, ze kterých pramenilo jejich majetkové bohatství i vliv na správu města a veřejných věcí. I vedení radnice bylo až do konce první světové války německé (jediným českým zástupcem byl v letech 1874 – 1886 František Stejskal). Vedení města se silně bránilo pronikání českého kapitálu i českých řemesel a maloobchodní vrstvy měly zajištěn odbyt jen díky tomu, že olomoucký venkov byl český.

Po zrušení demoličních reversů a hradeb se městský katastr rozrostl z původních zhruba 53 ha na více než 300 a vedení města nabídlo některé pozemky ke koupi. Pro české obyvatele ale bylo velmi složité až nemožné odkoupit od města takový pozemek. Přednost byla dávána výhradně německým zájemcům. (Skoupý, 2009)

Národnostní soupeření se velmi citelně projevovalo zejména v oblasti školství, kdy německé obyvatelstvo mělo mnohem dříve a lépe organizované národní školství. Ještě ve druhé polovině 19. století byly v Olomouci pouze německé školy, a to tři obecní, jedna hlavní a gymnázium⁸, o českou školu museli obyvatelé bojovat, protože její zřízení bylo blokováno odporem městského zastupitelstva. Až roku 1873 se podařilo

⁷ Roku 1880 bylo sčítáním lidu zjištěno, že 65,3 % obyvatel jsou německy mluvících (vč. Židů, protože ti se až na výjimky hlásili k němčině), 31% bylo česky mluvícím a zbylé obyvatelstvo byli většinou příslušníci vojenské posádky. (Tichák, 2002)

⁸ Na gymnázium byla roku 1848 zavedena výuka češtiny a studenti české národnosti zde měli převahu i přesto, že šlo o gymnázium německé.

Matici školské založit první, tehdy ještě soukromou, českou školu na Bělidlech, v dnešní Sokolské ulici. Roku 1854 byla založena německá reálka a roku 1867 se podařilo prosadit založení českého Slovanského gymnázia. (Fiala, 2009)

Snahy českých obyvatel prosadit se vedle německých tak pomalu sílily, a přestože často musel být překonáván značný odpor i z nejvyšších míst, tj. z radnice, některé české zájmy se pomalu dařilo prosazovat.

2.3.3 Spolkový život

Národnostní otázka sice nebyla jediným motivem pro zakládání spolků, ale dá se nazvat jedním ze zásadních hybatelů. Díky své převaze zakládali němečtí občané své spolky dříve než české. Některé spolky zpočátku byli smíšené, většinou ale jen do té doby, než vznikl český ekvivalent.

Úplně prvním českým spolkem byla Slovanská lípa založená roku 1848, která ale hned následujícího roku zanikla. Svým zaměřením byla politická a i přes svou krátkou existenci se jí podařilo prosadit např. obnovení českých představení v divadle v neděle a ve svátky. (Nešpor, 1998)

Další spolky měly různá zaměření, ale společným jmenovatelem vždy byla snaha o národnostní vyhranění. Navíc mezi sebou spolky mnohdy spolupracovaly a ve své činnosti se vzájemně podporovaly bez ohledu na zaměření – to vše v zájmu češství a tehdejšího boje proti německému. Slovanský čtenářský spolek zakoupil dům na Dolním náměstí, kde svůj prostor dostalo i Slovanské gymnázium a jedna místnost byla pronajata olomouckému Sokolu. Do této budovy později přibyla i Matice školská, která zde začala provozovat první českou školu předtím, než získala vlastní budovu na Bělidlech. Jednota divadelních ochotníků besedních byla dalším spolkem sdílícím budovu na Dolním náměstí a ten se tak spolu s restaurací a kavárnou stal prvním českým podnikem tohoto druhu.

Český spolkový život se dále rozrůstal a rozrůžňoval. Kolem Občanské besedy na Dolním náměstí se soustřeďovaly spíše konzervativní kruhy. Jejím protipólem se velmi brzy stala Česká beseda, která původně sídlila v budově mateřské školy na Bělidlech.

Významným spolkem byl pěvecký Žerotín. Měl vysokou uměleckou úroveň a vystoupení mívával v divadle. Roku 1885 ale vedení města zakázalo půjčovat jakékoliv prostory, tj. i divadlo a Redutu, Čechům. Žerotín tak přišel o své zázemí, ale toto rozhodnutí vyvolalo u české veřejnosti velké pobouření i vlnu sympatií. V Praze

v Rudolfinu byl zorganizovaný čelnými představiteli české kultury, mezi nimiž byl i Antonín Dvořák, koncert „Přátelé Žerotína“. Celá akce působila zejména jako silná morální podpora a bylo rozhodnuto, že pro Žerotín a další české spolky bude v Olomouci vystaven Národní dům. Peníze nebyly tak velkou překážkou jako postoj vedení města, které nesmyslně předražilo Salmův palác, který se měl stát oním Národním domem. Nakonec byly roku 1886 díky vlivným spojením koupeny domy od metropolitní kapituly a na jejich místě byl za pouhé čtyři měsíce vystaven Národní dům (v dnešní ulici 8. května 21). Kolaudace proběhla 19. ledna 1888 a provoz byl zahájen 5. února koncertní zábavou. V nově postaveném Národním domě našlo kromě Žerotína své útočiště několik dalších spolků, např. Česká beseda i Sokol. (Tichák, 1997)

Na konci 19. století tak mělo české obyvatelstvo v Olomouci svůj stánek kultury v Národním domě, mělo už i své vlastenecké muzeum, bylo zde mnoho českých spolků včetně tělovýchovných, státem placené české gymnázium a česká obecná škola placená z veřejných prostředků města. V porovnání se situací o pár desetiletí dříve to byl rozhodně velký pokrok v budování české identity, v porovnání s německým společenským životem však český stále byl menšinový i přesto, že českých obyvatel ve městě přibývalo.

3 Cíle a úkoly

Cílem této práce je vytvořit přehled tělocvičných a sportovních spolků v Olomouci od doby jejich vzniku, tj. od 60. let 19. století, do vzniku samostatné Československé republiky roku 1918.

Úkoly práce:

- Zpracovat dobové souvislosti, které vedly společnost k zakládání spolků a k účasti obyvatel na jejich činnosti.
- Zpracovat náhled na vývoj tělocvičné a sportovní činnosti v kontextu masové obliby a rozšíření, jež nastalo ve studovaném období.
- Vytvořit přehled jednotlivých českých tělocvičných a sportovních spolků, které vznikaly a působily v dané době v Olomouci.
- Pro možnost komparace vytvořit stručný přehled německých sportovních spolků, které vznikaly a působily v dané době v Olomouci.

4 Metodika

Pro zpracování zvoleného tématu bude používána zejména literatura vztahující se k dějinám českých zemí, dějinám každodennosti, problematice česko-německých vztahů, historii tělesné kultury a historii Olomouce kvůli vytvoření vhledu do souvislostí dané problematiky a doby.

Pro zpracování jednotlivých spolků budou využívány jednak dostupné prameny, zejména vydané, ale také literatura, která tělovýchovnou a sportovní činnost zmiňuje, nebo kvalifikační práce s relevantním tématem, které mohou posloužit jako přínosný výchozí bod díky tomu, že jejich autoři již do velké míry dokázali zpracovat archivní materiály a svými pracemi tak nabídli materiál pro další bádání.

Při tvorbě práce budou použity následující metody:

- Heuristika – získávání a shromažďování historických pramenů, informací a literatury.
- Kritika – třídění a analýza shromážděných materiálů.
- Interpretace – vytvoření hlavní osy bakalářské práce a prezentace vlastních myšlenek.
- Syntéza – vyložení a finální prezentace poznatků získaných v průběhu bádání.

Během vytváření této práce bude využívána kombinace různých pracovních metod, které se budou prolínat a vzájemně doplňovat:

- Nepřímá metoda – studium většího množství materiálů, které umožní vytvořit závěr.
- Synchronní metoda – sledování daného jevu v jednom čase, v jednom období.
- Progresivní metoda – zasazení problematiky do širších souvislostí dané doby.
- Komparativní metoda – porovnávání podobností a rozdílů.
- Induktivní – postup od konkrétního k obecnému.
- Deduktivní metoda – postup od obecného ke konkrétnímu.

5 Výsledky

5.1 Tělocvičné spolky

V Olomouci je možné mluvit dříve o německých tělocvičných spolcích než o českých, což je pochopitelné vzhledem k tomu, že Olomouc byla městem německým a české obyvatelstvo zde dlouhou dobu bylo v menšině.⁹ České tělovýchovné spolky začaly vznikat až jako určitá ozvěna dění v Praze, což se týkalo hlavně prvního takového spolku, Sokola nebo také Dělnických tělovýchovných jednot. Tomu částečně odpovídá i zpracovanost tématu, kdy obecným dějinám vycházejícím zejména z pražského dění jsou věnovány nesčetné publikace a studie, zatímco zpracovávání lokálních dějin zůstává u dílčích studií, případně kvalifikačních prací studentů univerzity.

Z dalších olomouckých českých spolků zaměřených na tělocvičné aktivity to po Sokolu byl malý spolek Horymír, dále Dělnická tělocvičná jednota a o něco později i katolicky orientovaná tělocvičná jednota Orel.

5.1.1. Sokol

Tělovýchovná jednota Sokol¹⁰ byla založena roku 1862 v Praze dr. Miroslavem Tyršem, Jindřichem Fügnerem a dr. Edvardem Grégrem. Přestože šlo o organizaci tělocvičnou, charakter spolku byl převážně národnostní – už při přípravách ustavující valné hromady se dbalo na to, aby ve výboru byli zastoupeni jak odborníci na tělocvičné záležitosti, tak představitelé národního života. Ideou bylo vychovávat vlastenecky uvědomělé občany, kteří budou rozvíjet svou vzdělanost, ale také zdraví a sílu ve smyslu antické kalokaghatie. Lidé se k novému spolku stavěli zpočátku s nedůvěrou, ale díky tomu, že jej zastřešovali osobnosti společenského i politického života, byla tato nedůvěra velmi brzy překonána a Sokol začal prožívat období ohromného rozmachu.¹¹ (Jandásek & Pelikán, 1946)

⁹ O německé tělovýchově a sportu bude pojednáno v samostatné kapitole.

¹⁰ Jméno Sokol se začalo pro tuto organizaci používat až od listopadu 1864, protože panovaly obavy, že uvedením do stanov, na základě kterých byl spolek povolen, by mohl být úředně zakázán. Původní název spolku byl Tělocvičná jednota Pražská. (Jandásek, 1936)

¹¹ Obecným dějinám Sokola i jeho místu ve společnosti přelomu 19. a 20. století bylo již věnováno mnoho publikací a studií, např. Jandásek L., 1936; Jandásek, L. & Pelikán, J., 1946; Waic, M. et al., 1997; Waldauf, J., 2007; Žižka, J. 2005 a další. Hodaň (2001) jej také označil za nejdokonalejší systém v oblasti tělesné kultury, kterým by byl dodnes nebýt násilného přerušení jeho vývoje. I toto je pravděpodobně důvodem, proč sokolskému hnutí je věnována mezi badateli větší pozornost než ostatním tělovýchovným hnutím a organizacím.

Díky své popularitě začaly krátce po založení pražského Sokola vznikat jednoty po celých českých zemích. Dr. Tyrš ve snaze udržet ideu hnutí se snažil prosadit vznik jednotné zastřešující organizace, což se ale pro nepřízeň rakouských úřadů podařilo až na sklonku 19. století.¹² Do té doby vznikaly jednoty po českých zemích sice se sokolskými ideami, ale bez oficiálního jednotného vedení.

Založení tělocvičné jednoty Sokol v Olomouci je datováno k 27. prosinci 1869, kdy byly potvrzeny jeho stanovy. (Trapl & Trapl, 2009) U vzniku olomouckého Sokola stáli ředitel Slovanského gymnázia Jan Evangelista Kosina, hospodářský odborník Jan Rudolf Demel, lékař a ředitel Občanské besedy František Antonín Mošner, kanovník kapituly Ignác Wurm, advokát František Lakomý a další. V literatuře se někdy objevuje jako rok vzniku i rok 1870, kdy se konala první valná hromada, která je považovaná za mezník, kterým Sokol „vstoupil v život“. (Klega, 1996)

Se cvičením se ale nezačalo ihned se založením spolku. Nejdříve bylo třeba najít vhodné prostory, což se ukázalo poněkud složité. Až roku 1871, kdy Slovanský čtenářský spolek zakoupil dům čp. 109 na dnešním Dolním náměstí, byla Sokolu pronajata místnost sloužící jako tělocvična a mohlo se začít se samotným cvičením. Zajímavostí bylo, že nájemné bylo stanovené na 300 zlatých ročně, ale v téže budově mělo zázemí i Slovanské gymnázium, které pro svou výuku také potřebovalo tělocvičnu. Proto si pronajímalo sokolskou, a to za 250 zlatých ročně. Samotný Sokol tak ve výsledku platil pouhých 50 zlatých pronájmu za rok, protože zbylou částku platilo gymnázium dotované státem (takže stát vlastně takto nevědomky Sokol „sponzoroval“). (Nešpor, 1930)

Krátce po založení dochází k útlumu činnosti zejména kvůli vnitřním rozporům, především osobního rázu a dochází k výkyvům v cvičebních i obecně spolkových aktivitách. Na krátkou dobu byla činnost i zcela pozastavena, ale naštěstí doba úpadku netrvala dlouho a po roce 1884 nastal opět obrat k lepšímu. Bylo obnoveno cvičení a přestěhováno do budovy Matice školské na Bělidlech (dnešní Sokolská 19), kde vydrželo dalších 13 let. S postupujícím upevněním existence Sokola rostla i potřeba mít svou vlastní budovu. Roku 1896 tak byla v prostoru před nádražím, na závodní dráze Klubu českých cyklistů otevřena zcela nová tělocvična, i když zamýšlená jako provizorní, takže s ohledem na to i provizorně vystavěná. Dlouho opravdu sloužit nevydržela, protože její kapacita nestačila narůstajícímu počtu členů. (Cekl, 1931b)

¹² Roku 1889 vznikla Česká obec sokolská, roku 1891 Moravskoslezská obec sokolská a roku 1904 se spojily do jednotné České obce sokolské. (Grexa, J. & Strachová, M., 2011)

V provizorní tělocvičně u nádraží Sokol zůstal pouhé tři roky. Už 5. dubna 1900 byl na dluh u Ústřední záložny rolnické v Olomouci zakoupen dům čp. 586 na Bělidlech (dnešní Sokolská 7) s krásným tanečním sálem. (Tichák, 2005) Pro nedostatek finančních prostředků byly sice potřebné vnitřní úpravy uzpůsobující objekt k řádné, nejen k provizorní tělocvičné činnosti provedeny až roku 1912, ale i přesto to byl velmi důležitý bod ve vývoji olomouckého Sokola, protože možnost soustředit veškerou svou činnost na jednom místě, navíc v centru města jednotě velmi pomohla. Ke konci roku 1900 měl Sokol Olomouc 299 členů, z nichž téměř polovina byla cvičících, do první světové války se počet zvedl na 404. Roku 1903 začaly cvičit žákyně a roku 1905 žáci. Olomoucký Sokol se i velmi úspěšně reprezentoval na sletech pořádaných až do vypuknutí první světové války nebo během veřejných cvičení, pořádaných zpravidla dvakrát do roka. (Nešpor, 1930)

Určitý útlum činnosti nastal během první světové války. Většina činných mužů nastoupila do armády a cvičení v sokolovně bylo zastaveno, protože už na podzim roku 1914 z ní byla vytvořena provizorní vojenská nemocnice. V omezeném rozsahu bylo cvičení obnoveno následující rok i přesto, že byla Česká obec sokolská roku 1915 rakouskými úřady rozpuštěna. Další život jednoty se poté mohl rozvíjet až po skončení první světové války. (Klega, 1996)

5.1.2. Orel

Katolická tělovýchovná jednota Orel vznikla zejména jako reakce na postoje Sokola k otázkám víry a přístupu k církvím, resp. ke katolické církvi, protože Sokol se stavěl k otázkám víry víceméně nevšímavě. Neprosazoval ji jako jeden ze svých bodů a víra tak byla soukromá věc každého jednotlivce. Jedním z dalších podnětů, které napomohly vznikání katolicky orientovaných spolků byla encyklika papeže Lva XIII. z roku 1891, kterou vyzval katolíky k zakládání různých klerikálních organizací, a to politických, obecně vzdělávacích, kulturně zaměřených a dalších, včetně organizací zaměřených na tělovýchovu. (Kössl, Štumbauer, & Waic, 2004)

I v Olomouci byly zakládány katolické spolky, s čímž vyvstala i touha po vlastní, tj. katolické tělovýchovné organizaci. V hotelu Austria (dnes hotel Palác na tř. 1. máje 27) byla konána schůze Všeodborového sdružení, jejíž součástí byla mj. i přednáška o významu tělocviku v katolických spolcích. Ta měla velký úspěch, téměř okamžitě se zapsalo 25 mladíků a velice záhy tak byly položeny základy katolického Sokola v Olomouci. Hned prvním velkým problémem ale bylo zajištění

místa pro cvičení. Nebylo možné sehnat tělocvičnu, a dokonce ani volné prostranství na cvičení venku. Až v létě roku 1908 prelát Ehrman nabídl ke cvičení dvůr své rezidence a spolek tak mohl započít svou činnost. O něco později mohli využívat pro cvičení prostory ve Slovanském gymnáziu, roku 1909 byl vytvořen stejnokroj a téhož roku dostal do té doby katolický Sokol jméno Orel. O rok později členská základna čítala 52 členů a do počátku první světové války se rozrostla zhruba na sto, přičemž se spolek neomezoval pouze na tělocvičnou činnost, ale fungoval zde i divadelní odbor, byly pořádány poznávací výlety do okolí a taneční kurzy, a také se od roku 1910 konaly v Katolickém domě¹³ orelské plesy. (Kvapil, 2003)

V prostorách Slovanského gymnázia díky neshodám nezůstal Orel dlouho a jako provizorní řešení poté využíval předsálí Katolického domu, což nebylo úplně nejvhodnější, a tak bylo rozhodnuto o výstavbě vlastní Orlovny. Ta byla vystavěna na nádvoří kanovnické rezidence ve Wurmově ulici č. 12, v říjnu roku 1912 slavnostně vysvěcena a plně vybavena potřebným tělocvičným náradím. Tuto událost lze označit za nejvýznamnější mezník v činnosti olomouckého Orla. Během první světové války poté byla jeho činnost ochromena, jednak díky tomu, že všichni cvičící členové narukovali do armády, jednak i proto, že Orlovna byla předána k vojenským účelům. (Kvapil, 2003)

5.1.3 Dělnická tělocvičná jednota

V souvislosti s rozvojem dělnického hnutí v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století a se vznikáním příslušných politických stran a uskupení jsou zakládány i nejrůznější podpůrné dělnické spolky nazývané jako družstevní, vzdělávací, kulturní a také tělocvičné. V počátcích nešlo o samostatné dělnické tělovýchovné hnutí, ale o součást jinak zaměřených spolků, přičemž cvičící dělníci byly většinou členy sokolských jednot. Po tzv. protistátoprávním prohlášení sociálně demokratických poslanců v říšském parlamentu roku 1897 se ale cesty Sokola a dělnické tělovýchovy rozešly. Sokol a velká část české národní společnosti toto prohlášení odsoudila a označila za zradu národní věci na základě čehož opustili řady Sokola členové organizovaní v Československé sociálně demokratické straně. Důsledkem poté bylo založení mateřské dělnické tělocvičné jednoty (DTJ) 22. srpna 1897 po jejímž vzoru

¹³ Katolický dům, po druhé světové válce nazývaný Lidový dům, se nachází na dnešní třídě 1. máje č. 16.

začaly postupně vznikat další DTJ po celých českých zemích. Od roku 1903 byly zastřešeny Svazem dělnických tělocvičných jednot. (Kössl, Štumbauer, & Waic, 2004)

Při sociálně demokratické straně vznikaly dělnické tělocvičné jednoty i v Olomouci. V letech 1908 vznikly kromě Olomouce jednoty v Hodolanech a v Hejčíně-Řepčíně, přičemž druhá jmenovaná vznikla vedle místní tělocvičné jednoty Sokol, se kterou, dle Cekla (1931a) zachovávala ty nejlepší vztahy (čímž tento konkrétní příklad vyvrací obecné tvrzení, že Sokol a DTJ „se rozešli ve zlém“). V roce 1909 vznikly další jednoty v Černovíře, ve Velké Bystřici a roku 1910 v Droždíně. (Cekl, 1931a)

Dle Cekla (1931a) a Trapla & Trapla (2009) i v samotné Olomouci, nejen v okolních obcích, fungovala Dělnická tělocvičná jednota. Více informací k ní může přinést další bádání, jehož hlavním cílem by bylo zajistit odpovídající pramennou základu, což se prozatím nepodařilo.

5.1.4 Horymír

Díky nemnoha dochovaným informacím se jedná o spolek spíše méně známý. Ustavující valná hromada Horymíra se konala 26. prosince 1871 po řádném schválení jeho stanov. Při svém vzniku měl celkem 86 členů a jeho hlavní náplní bylo cvičení na koních a pořádání výletů koňmo. Cvičilo se jednou týdně a díky povolení vojenského velitelství směl spolek využívat vojenské cvičiště na Šibeníku. Informace o samotné činnosti Horymíra jsou ale velmi chudé, objevují se spíše ve zprávách¹⁴ z různých národních slavností, kde byla účast členů spolku velmi vítaná a braná jako určitá ozdoba. Horymír se také stal vzorem pro zakládání obdobných spolků – v Litovli „Záporož“, jízdní Sokol „Přemysl“ v Opavě apod., i když redaktor Selských listů Jar. Tvrdlík si tehdy posteskl, že je málo zájmu o tělocvičnou jízdu. (Fischer, 1933)

Dle kusých zpráv dále Horymír pořádal slavnosti Obžínek, po postavení Národního domu také úspěšné plesy. Dle Fischera (1933) vedl spolek sice skromný vnitřní život, jeho vzdělávací činnost také nebyla nijak významná, ale veřejnost na něj pohlížela jako na národní jízdu, která dodávala českému obyvatelstvu sebevědomí, když projížděla městem v čele různých slavností nastrojená do svých krojů.

¹⁴ Různé zprávy se objevují v časopisech a novinách, např. v „Našinci“ nebo „Selských listech“.

5.1.5 Neorganizovaná tělovýchova

Kromě činnosti spadající pod výše uvedené spolky je možné zmínit se zejména o jedné oblasti, která také spadá pod tělocvičnou činnost a byla Olomoučany hojně provozovaná. Jde o předchůdce turistiky tak, jak ji známe dnes. Ve chvílích volna, které na byly ke konci 19. století ještě docela vzácné, se chodilo na výlety. Samotné slovo výlet do češtiny dle Ticháka (1997) přinesli Sokolové a jeho základním významem bylo dostat se někam jinam, nebýt doma. Na konci 19. století to „jinde“ navíc ani nebylo nijak daleko. V Olomouci, po dlouhou dobu obklopené hradbami, to vlastně znamenalo vyjít si ven za hradby. Okolo hradeb tak existovalo několik oblíbených míst, kam mířily kroky výletuchtivých Olomoučanů. Byla to např. střelnice¹⁵ s přilehlým parkem, kde se nacházela i restaurace, hudební pavilon, kuželna a kolotoč. Dále byla oblíbeným výletním místem např. pivovarská zahrada v Holici, hospůdky U Dřevěného zvonu nebo U Vandery (Zum Wanderer) apod. Z výletních míst nelze vynechat ani Klášterní Hradisko, které se jednu dobu stalo oblíbeným cílem školních výletů české obecné školy. (Tichák, 1997)

Další činností, která spadá do kategorie tělovýchovy, ale ve své nejrozšířenější podobě nebyla většinou zastřešována žádnou organizací, je koupání, potažmo plavání. Olomouc, kterou protékalo několik řek tak pro koupání využívala hlavně jejich potenciál. Do konce první světové války ve městě nebylo samostatné koupaliště kromě malého krytého bazénu v tehdejších Zbitkových lázních¹⁶. S budováním koupališť (sokolské – za Sokolovnou u dnešního atletického stadionu TJ Lokomotiva, orelské – na dnešní Sokolovské ulici poblíž Kláštera Hradisko) se začalo až po vzniku samostatné Československé republiky. Byly ale zřizovány přírodní plovárny a také byly hojně využívány. V osmdesátých letech 19. století měla Olomouc tři plovárny na rameni řeky Moravy u Michalského výpadu, jednu pod Dómem a jednu na mlýnském náhonu poblíž dnešního Husova sboru. O něco později přibyla i velká posádková plovárna na pravém břehu Moravy poblíž Envelopy, označovaná dokonce jako plavecká škola. Všech šest plováren bylo zřízeno vojáky. Z civilních to poté byla např. plovárna zvaná „Klein Gräfengerg“ u Korunní pevnůstky a od roku 1913 také první česká plovárna zřízená Sportovním klubem Olomouc na hlavním toku řeky Moravy naproti Kláštera Hradiska.

¹⁵ V prostorách za fotbalovým stadionem vedle ulice Na střelnici. Park se zde pořád nachází, ale střelnice po dlouhodobém chátrání roku 1997 vyhořela.

¹⁶ Zbitkovy lázně byly ještě velmi dlouhou dobu po skončení první světové války (až do roku 1952) jedinými lázněmi města Olomouce a nacházely se v prostorách mezi dnešními ulicemi Pekařskou, Vodární a Sokolskou.

Šlo o, z dnešního pohledu, skromná zařízení, kde byl pouze upravený přístup k vodě a pár kabiněk na převlékání. (Tichák, 2005)

5.2 Sportovní spolky a kluby

V počátcích rozvoje tělocvičného hnutí a zakládání tělovýchovných spolků byly sportovní aktivity vnímány jako jejich součást. Postupem času se ale začaly vydělovat, protože tělovýchovné spolky byly zaměřeny spíše všestranně a pro systematické pěstování jednoho konkrétního sportu zde nebyl prostor. I samy spolky, zejména Sokol, se velmi záhy začaly ke sportu stavět vysloveně negativně, protože podle nich příliš podporoval soutěživost, organismus zatěžoval jednostranně a nedostatečně podporoval národnostní smýšlení a český boj. Proto začaly vznikat sportovní organizace, které nejenže nepodporovaly národnostní myšlenky, ale ve své činnosti se přímo snažily o co možná největší apolitičnost.

Níže následuje popis dvou sportovních organizací, které zastřešovaly sport v Olomouci před vznikem samostatné Československé republiky. Klub českých velocipedistů byl úzce profilovaným klubem zaměřeným na jeden druh sportu, zatímco Sportovní klub Olomouc poskytoval podmínky pro několik různých sportů (fotbal, hokej, lehká atletika a tenis). Každopádně tím, alespoň dle Trapla & Trapla (2009), výčet organizací i pěstovaných sportů končí, protože další v této době buď ještě neexistovaly nebo byly ve skromných začátcích.

5.2.1 Klub českých velocipedistů

Jedním z prvních českých sportovních klubů v Olomouci byl Klub českých velocipedistů založený v dubnu 1890. Svůj velodrom měl v prostorách před vlakovým nádražím, zhruba v místech od dnešního hotelu Sigma k prodejně Albert a šlo vlastně o první veřejné olomoucké sportoviště (otevřené bylo roku 1896). K areálu byl přistavěn dřevěný pavilon s restaurací, tribunou a příslušným zázemím. Stadion byl hojně využíván nejen samotnými velocipedisty, ale také pro cvičení žáků Slovanského gymnázia a české reálky, nebo pro různá česká lidová shromáždění.¹⁷ V zimě se plocha měnila na vyhledávané kluziště. (Trapl & Trapl, 2009)

Stadion zde byl ale pouze do roku 1910, kdy musel být pozemek vrácen. Německé vedení města totiž začalo poskytovat velmi drahé dodávky elektřiny a vody, a navíc byla zrušena povinnost majitelů kol být registrován v odborné cyklistické organizaci a platit jí příspěvky. Tak zanikl i první olomoucký stadion. (Nešpor, 1998)

¹⁷ Konal se zde např. župní slet Sokola v roce 1886, velký tábor lidu v září 1905 za rovné hlasovací právo apod. (Trapl & Trapl, 2009)

5.2.2 SK Olomouc

V Olomouci se český sportovní život rozvíjel velmi zvolna, na rozdíl od německého, který tu už měl určitou tradici a bude o něm kvůli možnosti srovnání ve stručnosti pojednáno v samostatné kapitole. Vznik českého sportu zpočátku omezoval zejména nedostatek peněz, ale překvapivě také nedostatek zájemců. Jako první se začal provozovat fotbal¹⁸ a hráli jej čeští studenti v rámci různých kroužků na vojenských cvičištích, často bez povolení vojenských úřadů, protože na vybudování vlastního hřiště nebyly prostředky. Až roku 1908 byl vytvořen první fotbalový klub, který hrával na vojenském cvičišti na Envelopě a brzy se spojil s německým. Chvilí oba kluby fungovaly jako jeden, utrakvistický, ale záhy se opět oddělily a vše se vrátilo ke „studentskému“ hraní s jediným rozdílem, a to bylo rozšíření okruhu sportů z fotbalu i na volejbal a lehkou atletiku. (Cekl, 1931c)

K založení Sportovního klubu Olomouc (SK Olomouc) došlo 23. listopadu 1912 a dle Friedla (1932) bylo jedním z hlavních motivů pro jeho založení poskytnutí odpovídajícího zázemí českému sportu v prostředí německého města. Výše bylo zmíněno, že sportovní kluby byly zakládány jako apolitické a spolky jako Sokol jim vytýkaly mj. málo činnosti na poli národnostního boje. Na základě vzpomínek některých členů SK Olomouc lze ale říci, že toto rozhodně neplatilo o všech klubech, v tomto případě o SK Olomouc, protože J. Cekl (1932a) i J. Friedl (1932), oba bývalí členové SK Olomouc, se dle svého vyjádření podíleli na budování vysloveně českého klubu, který by poskytl protiváhu k německému sportu a poskytl možnosti pro věnování se pohybovým aktivitám i českým obyvatelům Olomouce.

Jako první etapu svého programu si klub vytyčil vybudování českého kluziště, což se podařilo relativně brzy. Byl získán pozemek na Lazcích, kde byla kromě ledové plochy vystavěna ještě dřevěná bouda jako zázemí a již roku 1913 se zde bruslilo. Jako druhou etapu si členové SK Olomouc vytyčili zbudování hřiště, pro něž byly získány pozemky u Hradiska, a plovárny, která byla zřízena v jeho sousedství na břehu řeky Moravy. (Friedl, 1932) Na kluzišti se hrál kanadský hokej, v němž dle Dosoudila (1941) neměl SK Olomouc dlouho na Moravě soupeře, na hřišti se zase hrál fotbal, ale také se zde provozovala lehká atletika a na přilehlých kurtech tenis.

¹⁸ I fotbal si musel svou „slávu“ a oblíbenost postupně získávat. V jeho počátcích se totiž našlo dost lidí, kteří jej odsuzovali jako něco surového, co zdrsňuje mravy a mravnost podkopává, u studentů navíc byl ze strany profesorů často brán jako překážka ve studiu, a jak vzpomíná J. Cekl (1932b), hrávali proto tehdy studenti načerno a často se vymlouvali na všechno možné.

Tenisová část SK Olomouc vznikla sloučením České tenisové společnosti¹⁹ s SK Olomouc a přinesla si s sebou do nového, „zastřešujícího“ klubu i veškerý svůj inventář. Tenis jako takový byl považován za velmi nákladný sport určený jen zámožným vrstvám. Přesto počet členů stoupal stejně jako úroveň hráčů a postupem času se začaly stále častěji pořádat i různé závody. Nadějný rozmach olomouckého tenisu zbrzdilo vypuknutí první světové války, kdy kurty téměř osiřely, pouze občas byly využity dámami nebo důstojníky zdejší posádky. (Strkal, 1932)

Atletika původně spadala pouze pod činnost Sokola, v omezeném rozsahu i do činnosti středních škol v rámci pravidelných studentských her. Se založením SK Olomouc se začala provozovat i zde a relativně brzy si získala velmi dobrou pověst. Velkou posilou klubu byl také vstup rekordmana a olympijského reprezentanta Janíka-Hoplíčka, který tak udělal olomouckému klubu výbornou reklamu. Tradice tohoto atletického klubu se začala budovat velmi nadějně, ale byla, jako u mnoha jiných odvětví utlumena vypuknutím první světové války. (Cekl, 1932c)

¹⁹ První tenisové hřiště v Olomouc bylo postaveno na závodní dráze Českého klubu velocipedistů, ale jednak se neosvědčil jeho betonový povrch, a hlavně v souvislosti s likvidací Českého klubu velocipedistů bylo nutné poohlédnout se po možnosti postavit kurty jinde. Za tímto účelem byla roku 1907 založena Česká tenisová společnost a vytvořeno hřiště na Nových Sadech. To bylo zrušeno až sloučením společnosti s SK Olomouc. (Strkal, 1932)

5.3 Stručný přehled německých tělovýchovných a sportovních spolků

Německá tělovýchova i sport měly v Olomouci, coby německém městě dlouhé trvání. Sportovní organizace zde fungovaly dlouho předtím, než začaly vznikat české, což je vzhledem k národnostní orientaci většiny obyvatel města zcela pochopitelné. Organizovaná tělovýchova ale mohla začít vznikat až se zakládáním spolků, v čemž by si měly být české i německé strany rovny. Ve skutečnosti to tak ale nebylo, protože podmínky pro zakládání německých spolků byly mnohem příhodnější díky podpoře radnice i díky hlubší zakořeněnosti a tradici německé populace.

Mezi nejstarší organizace provozující pohybové aktivity patřily ty, které sdružovaly střelce. Byl to zejména „Ozbrojený sbor měšťanstva“ („Bürgerkorps“), který pořádal každoročně okázalá střelecká cvičení. Ta se od 18. století konala na střelnici²⁰, které se díky tomu říkalo ostrov střelců a stala se vyhledávaným místem odpočinku i cílem výletů. V roce 1838 byla na témže místě vystavěná nová střelnice, která se jako výletní místo těšila čím dál větší oblibě. (Schindler, 2001) Druhým střeleckým spolkem byla „Ostrostřelecká společnost“, pokračovatelka někdejšího střeleckého bratrstva, které se vyznamenalo za pruského obléhání Olomouce v roce 1758. (Trapl & Trapl, 2009)

Roku 1852 byl založen německý gymnastický ústav, který se o deset let později, tj. roku 1862 přejmenoval na „Turnverein“. Propagoval cvičení podle turnerské soustavy a jeho členové původně cvičili ve staré věži u zazděné Blažejské brány. Díky citelné podpoře olomouckých radních, z nichž velká část byla současně i členy Turnvereinů, i když necvičícími, dokázali roku 1899 postavit reprezentativní tělocvičnu – Turnhalle²¹. Ta se okamžitě stala střediskem německého měšťanského života a znamenala počátek soustředění dalších německých sportovišť v této části města. Postupem času zde vzniklo ještě velké hřiště, tenisové kurty apod. (Trapl & Trapl, 2009)

Další významný klub byl „I. Olmützer Radfahrerklub“ založený roku 1886. Svůj vlastní velodrom měl u soutoku Mlýnského potoka s Moravou a kromě závodní dráhy zde byla i tribuna, klubovny a proslulá hospoda Zum Wanderer, kterou česká populace nazývala U Vandery. V zimě se areál měnil na velmi oblíbené kluziště, kam zpočátku chodili bruslit i Češi, než se dočkali svého kluziště na velodromu Českého klubu velocipedistů a o něco později u Kláštera Hradisko. Bruslit se chodilo k „Vanderovi“

²⁰ Za dnešním fotbalovým stadionem, v parku přiléhajícím k ulici Na střelnici. Budova střelnice roku 1997 vyhořela.

²¹ Dnes budova Fakulty tělesné kultury Univerzity Palackého v Olomouci na Hynaisově ulici č. 9 vedle zimního stadionu.

ještě před vznikem velodromu i proto, že zde měl své kluziště německý „Eislaufverein“ založený roku 1870, což byl další z německých spolků, které v Olomouci působily.

Za zmínku jistě stojí ještě židovská tělocvičná organizace Makkabi z počátku 20. století. Protože olomoučtí Židé používali němčinu jako svou řeč, byli považováni za německou část olomoucké populace, proto i jejich spolek lze zařadit spíše mezi německé tělocvičné organizace než české.

6 Závěr

Předkládaná práce poskytuje přehled českého tělovýchovného a sportovního hnutí v Olomouci od druhé poloviny 19. století do vzniku samostatné Československé republiky. Toto období bylo vybráno záměrně, protože právě po polovině 19. století byly položeny základy tělocvičnému hnutí, které se postupem času vyvinulo do dnešní podoby.

Možnosti začít zakládat spolky, včetně tělovýchovně zaměřených, spadá do šedesátých let 19. století a souvisí s uvolňováním společenského ovzduší, které velmi pozvolna probíhalo již od revolučního roku 1848. Souvislosti postupného narůstání počtu založených spolků je třeba hledat i ve změnách, které přinášela průmyslová revoluce, nové uspořádání společnosti, ideje liberalismu a demokracie, a v neposlední řadě i do té doby neslýchaný fenomén volného času, který se začínal týkat čím dál tím širšího okruhu obyvatel.

Významných hybatelem pro zakládání nejen tělocvičných spolků byla postupně se vyhrocující národnostní otázka. Sice se do popředí dostávají pohybové aktivity jako něco, co je pro lidské zdraví velmi prospěšné a žádoucí, ale rozhodně to nebyl jediný impuls vedoucí k zakládání spolků. I ty tělocvičné totiž stály zejména na obhajobě češství a jeho upevňování ve společnosti.

Mění se i celkový pohled na tělocvičné aktivity. Původně byly výsadou pouze vyšších vrstev, zejména šlechtických, okrajově i bohatých měšťanů. Díky výše uvedeným změnám začaly být pohybové aktivity přístupné širšímu spektru lidí. Zpočátku bylo mnohdy třeba překonávat léty zažitě předsudky o škodlivosti tělesných cvičení, a to zejména pro ženský organismus. Dobrozdání mnoha lékařů i jiných odborníků ale pomáhala tyto mýty bořit a z pohybových aktivit se začala stávat oblíbená a vyhledávaná kratochvíle.

Olomouc byla ještě v 19. století loajální oporou císařskému dvoru, kdy ten ve zdejším Arcibiskupském paláci nejednou našel útočiště na svých diplomatických cestách nebo např. před rozbouřenou Vídní v revolučním roce 1848. Po stavební stránce procházelo město velkými změnami. Po staletí bylo sevřené v pevném kruhových hradbách, což se jevílo jako čím dál tím víc omezující faktor. Proto se, v té době ještě spojené česko-německé snahy soustředily zejména na to, aby byl zrušen pevnostní statut města a hradby byly zbourány. To se nakonec v osmdesátých letech podařilo a Olomouc se mohla otevřít modernizačním snahám. Toto společné česko-německé vítězství ale také znamenalo konec poklidnému soužití. Když padl společný cíl, začaly se projevovat

národnostní rozpory a s postupem času se pak už stále jen stupňovaly. Češi, kteří v Olomouci byli v menšině, se snažili bojovat za svá práva a prosazovat se v rámci fungování města, Němci se naopak této emancipaci bránili, protože se rostoucí českou silou cítili čím dál více ohrožovaní. Nicméně svou převahu si zachovali, protože vedení radnice bylo po celé studované období německé (kromě jediné výjimky) a německé části olomouckého obyvatelstva velmi nápomocné, což se nedalo říci o vztahu k Čechům. Těm obrazně řečeno házeli spíš klacky pod nohy při jakékoliv jejich snaze. Jako příklady může posloužit snaha o zakoupení Salmova paláce pro zřízení českého Národního domu, který radnice nesmyslně předražila, nebo přehnané ceny dodávek vody a elektřiny pro velodrom Českého klubu velocipedistů, což se ukázalo pro klub likvidační.

Český tělocvičný život byl i přes určité problémy velmi bohatý. V Olomouci působily velké české spolky Sokol, Orel i Dělnická tělocvičná jednota i malé spolky lokálního významu jako byl Horymír. K Sokolu, jakožto jedné z nejvýznamnějších tělovýchovných organizací studované doby je mnoho publikací včetně bohaté pramenné základny. Orel už tolik prostudován nebyl, i když jeho pramenná základna zejména v podobě Kroniky Jednoty Československého Orla (Medek, 1972) uložená v Arcidiecézní knihovně může poskytnout mnoho zajímavých, dosud nezpracovaných informací. Dělnická tělocvičná jednota v uváděném období v Olomouci také již působila, s pramennou základnou to je ale o poznání horší. Co se týče posledního jmenovaného spolku, Horymíra, kusé zprávy o jeho existenci a činnosti pocházejí hlavně z dobového tisku.

Protože k pohybovým aktivitám prováděným ve volném čase patří i ty, které nemusí nutně spadat pod nějakou organizaci, jedna kapitola je věnována nastínění dalších možností pohybového využití. Protože pro opravdové podchycení problematiky by bylo zapotřebí hlubokého bádání dalece přesahujícího rámec této práce, zůstalo u výčtu nejzákladnějších činností, o jejichž provozování jsou dochované zprávy. Jak ale bylo řečeno, je toto stále otevřená kapitola nabízející prostor a námět pro další, nesporně zajímavé bádání.

Ve sportovním hnutí, tj. v oblasti pohybových aktivit, která se zaměřuje na konkrétní sport se snahou o jeho vrcholné zvládnutí a dosahování co nejlepších výkonů se v Olomouci mnoho organizací nenacházelo. Na přelomu 19. a 20. století, pokud již nějaké existovaly, byly teprve ve svých začátcích. Je možné najít zmínky o Českém klubu velocipedistů, o prostorách, které využívali i o nepřízni radnice, díky

které o tyto prostory přišly. Druhý klubem, který je možné považovat za významnější z dlouhodobého hlediska byl v roce 1912 založený Sportovní klub Olomouc. Protože od svého založení klub prošel velmi bohatou historií, jsou i informace o jeho činnosti poněkud dostupnější. Rozhodně to ale neznamená, že by zde nebyl prostor pro další výzkum.

Pro úplný obraz o tělocvičném a sportovním hnutí v Olomouci na přelomu 19. a 20. století je jedna kapitola věnovaná stručnému přehledu německých organizací. České i německé se totiž vyvíjely paralelně vedle sebe, přesto lze mezi oběma pozorovat nemalé rozdíly, a to zejména díky citelné podpoře místní radnice. Tam, kde česká tělovýchova teprve začínala, měla mnohdy německá už pár let náskok. Určité zvýhodňování německých snad bylo možné pozorovat i na materiálním zabezpečení spolků. Zatímco české měly kolikrát problém vůbec pořídit vhodnou budovu pro tělocvičnu, na německou radnice rovnou přispěla. I takřikajíc morální podpora byla nezanedbatelná, protože například vedení radnice bylo osobně členy německého spolku Turnverein, i když necvičícími. Přesto se Čechům v Olomouci dařilo budovat a vybudovat velmi slušné základy pro další rozvoj jak tělovýchovného, tak sportovního hnutí.

Předkládaná práce splnila vytyčené cíle, to znamená, že se podařilo vytvořit přehled českého tělovýchovného a sportovního dění v Olomouci v zadané době. Přinesla také mnoho otázek a podnětů pro další možné bádání. Některým oblastem spolkového tělocvičného života sice byla badateli již věnována dostatečná pozornost. Jsou ale stále oblasti, které zůstávají zmapovány jen velmi okrajově. U některých to je dáno nedostatkem pramenné základny, u některých nedostatečným zájmem ze strany badatelů o tu kterou problematiku. Určitě bude zajímavé sledovat další vývoj vědeckého poznání v této oblasti historie tělesné kultury, které bude rozhodně přínosem pro regionální historiografii.

7 Souhrn

Práce mapuje tělovýchovné a sportovní organizace, které působily v Olomouci na přelomu 19. a 20. století.

V první části jsou vymezeny historické souvislosti, které umožnily zakládání spolků, celkové společenské ovzduší dané doby, vykreslení národnostního soupeření mezi Čechy a Němci jakožto podstatného činitele ve spolkové činnosti, usazení studované problematiky do regionálního kontextu a obecný náhled na otázku tělesných cvičení a nahlížení na ně společností dané doby.

Hlavní část práce se zabývá výčtem a stručnou charakteristikou jednotlivých spolků a organizací, které v Olomouci působily. Pro přehlednost je tato část rozdělena zvlášť na tělovýchovné spolky a zvlášť na sportovní organizace. Pozornost je okrajově věnována i neorganizované tělovýchově a s ní souvisejícím sportovištím, a pro možnost srovnání je uveden také stručný přehled německé tělovýchovy v Olomouci.

8 Summary

This thesis describes gymnastic and sport organizations and clubs existing in Olomouc at the turn of 20th century.

The first part of the thesis contains description of historical context allowing clubs' founding, general social mood of the studied period, characterization of the national fights between Czechs and Germans as the important factor for club activities, placing the studied problematic into a regional context and general overview of the physical activities and its viewing by the then society.

Content of the main part of the thesis is enumeration and short characteristic of every single organization and club which worked in Olomouc. For better orientation this part is divided into two parts separately describing gym clubs and separately sport organizations. Partly, attention is paid also for non organized physical activities and sport places related to it. For comparison also short description of the German physical activities in the town is placed in the thesis.

9 Referenční seznam

- Bělina, P. et al. (2002). *Dějiny evropské civilizace II*. Praha a Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka.
- Bělina, P. et al. (2003). *Dějiny zemí Koruny české II*. Praha a Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka.
- Bosák, E. et al. (1969). *Stručný přehled vývoje sportovních odvětví v Československu. 1. díl – příspěvek k historii československého organizovaného sportovního hnutí*. Praha: Olympia.
- Bůžek, V., Hrdlička, J., Král, P., & Vybíral, Z. (2002). *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*. Praha a Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka.
- Cekl, J. (1931a). Dělnické tělovýchovné hnutí na Olomoucku. In *Olomouc město i okres* (p. 58). Brno: Národohospodářská propagace ČSR.
- Cekl, J. (1931b). Tělocvičná jednota Sokol v Olomouci. In *Olomouc město i okres* (pp. 54 – 56). Brno: Národohospodářská propagace ČSR.
- Cekl, J. (1931c). Sportovní život v Olomouci. In *Olomouc město i okres* (pp. 59 – 63). Brno: Národohospodářská propagace ČSR.
- Cekl, J. (1932a). Jak vznikl Sportovní kroužek Olomouc. In J. Cekl (Ed.), *Dvacet let sportovního klubu Olomouc* (pp. 23 – 31). Olomouc.
- Cekl, J. (1932b). Jindy a dnes. In J. Cekl (Ed.), *Dvacet let sportovního klubu Olomouc* (pp. 35 – 38). Olomouc.
- Cekl, J. (1932c). Lehká atletika. In J. Cekl (Ed.), *Dvacet let sportovního klubu Olomouc* (pp. 81 – 84). Olomouc.
- Dosoudil, F. (1941). Něco z historie českého sportu v Olomouci. In *Monographie der Hanna* (pp. 58 – 64). Olomouc: Propagační a obstaravatelské podniky M. Talíková.
- Efmertová, M. C. (1998). *České země v letech 1848 – 1918*. Praha: Libri.
- Fiala, J. (2009). Neoabsolutismus a konstituční monarchie. In *Dějiny Olomouce, II. svazek*. (pp. 14 – 16). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Fischer, R. (1933). *Zaniklé české spolky v Olomouci*. Olomouc.
- Fiedl, J. (1932). Jak jsme začínali... In J. Cekl (Ed.), *Dvacet let sportovního klubu Olomouc* (pp. 20 – 22). Olomouc.
- Grexa, J., & Strachová, M. (2011). *Dějiny sportu. Přehled světových a českých dějin tělesné výchovy a sportu*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sportovních studií.

- Hanzal, J. (1991). Revoluční rok 1848. In: L. Kremličková (Ed.), „*Věci, bud'těž pozorovány...*“. *Kapitoly z národních dějin. I díl.* (pp. 7 – 11). Praha: Český rozhlas.
- Hodaň, B. (2001). Sokol na cestě od minulosti do budoucnosti. In V. Klega, Z. Eger, & L. Toušek (Eds.). *Almanach k 80. výročí Sokolské župy Olomoucké – Smrčkovy* (pp. 213 – 227). Olomouc: Sokolská župa Olomoucká – Smrčkova.
- Hroch, M. (1997). *Dějiny novověku*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Práce.
- Jandásek, L. (1936). *Přehledné dějiny sokolstva. Část I. Od vzniku Sokola (1862) do založení České obce sokolské (1889)*. Praha: Československá obec sokolská.
- Jandásek, L., & Pelikán, J. (1946). *Stručné dějiny sokolstva. 1862 – 1912*. Praha: Československá obec sokolská.
- Jurtík, J. (2009). *Historie Sokola na Olomoucku*. Bakalářská práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta tělesné kultury.
- Klega, V. (1995). Vznik, vývoj a proměny Sokola Olomouc. In V. Klega (Ed.), *Na paměť 125. výročí Sokola Olomouc* (pp. 8 – 40). Olomouc: Tělocvičná jednota Sokol Olomouc.
- Kössl, J., Štumbauer, J., & Waic, M. (2004). *Vybrané kapitoly z dějin tělesné kultury*. Praha: Karolinum.
- Křen, J. (1990). *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780 – 1918*. Praha: Academia.
- Křen, J. (1992). Česko-německé vztahy do r. 1918. In: L. Kremličková (Ed.), „*Věci, bud'těž pozorovány...*“. *Kapitoly z národních dějin. I díl.* (pp. 47 – 52). Praha: Český rozhlas.
- Kvaček, R. (2002). *České dějiny II*. Praha: Albra.
- Kvapil, P. (2003). *Vývoj tělovýchovné organizace Orel na Olomoucku*. Diplomová práce, Univerzita Palackého v Olomouci, Fakulta tělesné kultury.
- Lenderová, M. (1999). *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta.
- Lenderová, M. (2008). „*A ptáš se knížko má ...*“ *Ženské deníky 19. století*. Praha: Triton Praha.
- Lenderová, M., Jiránek, T., & Doušová, H. (2001). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. I. díl: Dějiny hmotné kultury*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Lenderová, M., Macková, M., Bezecný, Z., & Jiránek, T. (2004). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. II. díl: Život všední i sváteční*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Malý, K. (1995). *České právo v minulosti*. Praha: Orac.

- Malý, K. et al. (2010). *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges.
- Medek, V. (1972). *Kronika Jednoty Československého Orla*. (strojopis)
- Nešpor, V. (1930). Šedesát let „Sokola“ olomouckého. In F. Malinský, *Památník k šedesátiletému trvání „Sokola“ v Olomouci* (pp. 5 – 27). Olomouc: Těl. Jednota Sokol v Olomouci.
- Nešpor, V. (1998). *Dějiny města Olomouce*. Olomouc: Votobia. (Original work published 1936)
- Pekař, J. (1991). *Dějiny československé*. Praha: Agentura TIP Š.
- Pernes, J. (2005). Českoněmecké soužití ve společném státě v 19. a 20. století. In H. Fajmon & K. Hloušková (Eds.), *Konec soužití Čechů a Němců v Československu. Sborník k 60. výročí ukončení II. světové války* (pp. 23 – 31). Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Schindler, A. (1998). *Tajemná Olomouc aneb Olomouc, jak ji neznáte*. Olomouc: Votobia.
- Schindler, A. (2001). *Tajemná Olomouc II*. Olomouc: Votobia.
- Skoupý, A. (2009). Břemeno hradeb. In *Dějiny Olomouce. II. svazek*. (pp. 42 – 44). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Sommer, J. (2003). *Malé dějiny sportu aneb o sportech našich předků*. Olomouc: Fontána.
- Strkal, M. (1932). Lawn-tennisový odbor. In J. Cekl (Ed.), *Dvacet let sportovního klubu Olomouc* (pp. 54 – 69). Olomouc.
- Tichák, M. (1997). *Vzpomínky na starou Olomouc*. Olomouc: Votobia.
- Tichák, M. (2002). *Příběhy olomouckých památníků*. Olomouc: Burian a Tichák.
- Tichák, M. (2005). *Když padly hradby. Olomouc na přelomu dvou staletí*. Olomouc: Burian a Tichák.
- Trapl, J. & Trapl, M. (2009). Tělovýchova a sport. In *Dějiny Olomouce. II. svazek*. (pp. 71 – 74). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Urban, O. (1982). *Česká společnost 1848 – 1918*. Praha: Svoboda.
- Waic, M. et al. (1997). *Sokol v české společnosti. 1862 – 1938*. Praha: Fakulta tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy.
- Waldauf, J. (2005). *Sokol: malé dějiny velké myšlenky*. Luhačovice: Atelier IM.
- Žižka, J. (2005). *Dějiny a současnost Sokola*. Praha: Česká obec sokolská.